

16. _____ "Genius & Jealousy อุปรากรชวนหัวที่ยังไม่ลงตัว." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (12 ต.ค. 2543)
17. _____ "จาก 'ส่า โบนั้ม' ถึง 'การบริหารงานวัฒนธรรม' ." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (17 ส.ค. 2543)
18. _____ "เอ็ดดูอาโด เฟอร์นันเดซ กลับมาพร้อมกับคอนเสิร์ต และมาสเตอร์คลาส." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (26 ต.ค. 2543)
19. _____ "แม็กซิม เวเนเกรอฟ การแสดงครั้งแรกในเมืองไทย." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (9 พ.ย. 2543)
20. _____ "วงดุริยางค์เยาวชนมหาวิทยาลัยศิลปากร คลื่นลูกใหม่ที่กำลังมาแรง." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (29 พ.ย. 2543)
21. _____ "รางวัลชนะเลิศในรอบ 15 ปี ของการแข่งขันเปียโนโซแปส." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (7 ธ.ค. 2543)
22. _____ "คอนเสิร์ต 'โรแมนติค ฟลุต' ฟังแล้วนอนหลับฝันดี." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (21 ธ.ค. 2543)
23. _____ "อามาฬักกับอาคันตุกะยามวิกาล อุปรากรที่จืดและแจ๋ว." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (18 ม.ค. 2544)
24. _____ "ชุมชนคนรักและสนใจดนตรีคลาสสิกบนอินเทอร์เน็ต." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (1 ก.พ. 2544)
25. _____ "ก่อนถึงวันตัดสิน 'อัลบั้มยอดเยี่ยมดนตรีคลาสสิก' แกรมมีอวอร์ดส ครั้งที่ 43." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (15 ก.พ. 2544)
26. _____ "รำลึกอาจารย์กำธร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (1 มี.ค. 2544)
27. _____ "ทัศนะของ Norman Lebrecht." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (15 มี.ค. 2544)
28. _____ "เมื่อกรมศิลปากรเปิดเวทีให้ 'โซโลอิสต์' ไทยได้แสดง." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (29 มี.ค. 2544)
29. _____ "เมื่อ 'วงบีเอสโอ' เล่นเพลงของไซคอฟสกี ได้น่าฟังมากที่สุด." กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (10 พ.ค. 2544)
30. _____ "นคร กิตติอุดม 'ผมชอบครูดนตรีที่เล่นให้ดูได้.'" กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (21 มี.ย. 2544)
31. _____ "สุปรีย์ อังศวานนท์ 'ไม่มีเรื่องลึกลับในการเล่นดนตรี.'" กรุงเทพมหานคร (จุดประกาย) (24 พ.ค. 2544)
32. เจตนา นาควัชระ "ศิลปะสนองคุณ : ว่าด้วยคอนเสิร์ตเพื่อรำลึกถึง ชพณฯ ปรีดี พนมยงค์." กรุงเทพมหานคร (25 มี.ค. 43) : 12

- 33.เจตนา นาควัชร. "มัทนา: ดันทาง ปลายทาง หรือทางตันของอุปรากรไทย." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (1 มี.ค. 2544)
- 34.บวรพงศ์ ศุภโสภณ. "วรรณศิลป์ : ภาษาหนังสือ คีตศิลป์ : ภาษาดนตรี ศิลปะสองแขนงที่แยกกันไม่ออก." กรุงเทพฯธุรกิจ ปีที่ 13 ฉบับที่ 4203 (27 มี.ค. 43) : 6
- 35._____. "บทเพลงเซมเบอร์มิวสิกของ 'โมสาร์ท' สื่อสารด้วยวิธีการทางภาษาดนตรี." กรุงเทพฯธุรกิจ ปีที่ 16 ฉบับที่ 4221 (13 เม.ย. 43) : 12.
- 36._____. "อาจารย์บัลดิ尼 ช่วยชี้ทางสู่กรุงเวียนนาให้วงทูบิงเงนด้วยเถิด." กรุงเทพฯธุรกิจ ปีที่ 16 ฉบับที่ 4221 (13 เม.ย. 43) : 12.
- 37._____. "สปิริตนักดนตรีในยุคเศรษฐกิจยังไม่ฟื้น การพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสของนักดนตรีชาวไทย." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (31 สิงหาคม 2543)
- 38._____. "ศักยภาพและทิศทางของวงดุริยางค์กองทัพเรือ สืบเนื่องจากกาชาดคอนเสิร์ต ครั้งที่ 28." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (19 ต.ค. 2543)
- 39._____. "วาทกรรมซูเปอร์สตาร์ กับวงออร์เคสตราถึงอาชีพ : ปัญหาที่แก้ไม่ได้?" กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (21 ธ.ค. 2543)
- 40.บวรพงศ์ ศุภโสภณ. "เมื่อ 'วงดุริยางค์แห่งชาติ' เริ่มฟื้น ทางเลือกของผู้ฟังดนตรีเริ่มฉายแวว." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (24 เม.ย. 2544)
- 41._____. "ภาระของวงบีเอสโอกับรายการเพลงที่แสดง." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (31 พ.ค. 2544)
- 42._____. "การทำลายต่อ 'เอโรอิกา ซิมโฟนี' พิสูจน์ศักยภาพวงดุริยางค์แห่งชาติ." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (3 ก.ค. 2544)
- 43."ดิสร". "The Lost Child ผู้ใหญ่ใจดีกับเด็กหลงทาง." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (17 มิ.ย. 2543)
- 44.กรกช อัดตวิริยะนุภาพ. "สัมมนาการวิจารณ์ดนตรีในเยอรมนี แต่ผู้มีศักยภาพในการวิจารณ์." กรุงเทพฯธุรกิจ (จุดประกาย) (3 พ.ค. 2544)

นิตยสารสกุลไทย

1. บวรพงศ์ ศุภโสภณ. "มัสซิโม ปาวิส เรื่องของคนเก่งที่ไม่ค่อยมีเวลา". สกุลไทย. ปีที่ 46ฉบับที่ 2355 (อังคารที่ 14 ธันวาคม 2542) : 64-65
2. _____. "อองซอมล์ คานาซาวา : ปัญหาอยู่ที่วาทกรรม." สกุลไทย ปีที่ 46 ฉบับที่ 2359 (อังคารที่ 4 ม.ค. 2543) : 62-63.
3. _____. "บูดาเปสต์ เซมเบอร์ ซิมโฟนี วงดนตรีที่ชื่อยังไม่ดัง." สกุลไทย ปีที่ 46 ฉบับที่ 2370 (21 มี.ค. 43) : 60-61.
4. ดุสิต จรูญพงษ์ศักดิ์. "ศิลปะสองทางให้แกกัน ใน 'แฟนตาเซีย 2000'." สกุลไทย ปีที่ 46 ฉบับที่ 2359 (อังคารที่ 9 พ.ค. 2543) : 62-63.

5. รังสิพันธุ์ แข็งขัน. "แล้วจะเล่นเพลงไทยให้ใครฟัง." สกุลไทย ปีที่ 47 ฉบับที่ 2364 (8 ก.พ. 2543) : 64-65.
6. เจตนา นาควัชร. "ว่าด้วยบุคลิกภาพทางคีตศิลป์ : ชรินทร์ นันทนาคร ในรายการ "เพลงรัก ดอกไม้บาน." สกุลไทย ปีที่ 46 ฉบับที่ 2395 (อังคารที่ 12 กันยายน 2543) : 64-69, 84.

จากการที่ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ ได้เขียนงานวิจารณ์อย่างต่อเนื่อง ทั้งก่อนที่จะเริ่มในโครงการนี้ และเมื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้สนใจในการทำงานด้านนี้เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่เป็นผลสืบเนื่องที่เห็นได้จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการประชุมประจำปี บทวิจารณ์ของผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ และสาขาอื่น ๆ ได้ถูกวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างแนวทางของการวิจารณ์ตามข้อสังเกตต่าง ๆ ที่ได้ตั้งไว้ โดยผู้ช่วยหัวหน้าโครงการ ฯ ซึ่งข้อวินิจฉัยเหล่านั้นเป็นเครื่องยืนยัน และสนับสนุนแนวทางในการวิจัย และการวิจารณ์รวมทั้งความสอดคล้องกับสรรนิพนธ์ ด้วยเช่นกันดังรายละเอียดในรายงานความก้าวหน้าช่วงต่าง ๆ ในหมวดบทวิจารณ์ของคณะผู้วิจัย

2.8 การสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่

จากข้อมูลในเรื่องการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การประชุมประจำปี และการสร้างเครือข่าย แสดงให้เห็นว่า สาขาสังคีตศิลป์ยังไม่บรรลุผลต่อวัตถุประสงค์ข้อนี้ แม้จะมีสมมติฐานจากการดำเนินการต่าง ๆ มาแล้ว "โดยทั่วไปงานศิลปต้นแบบที่ทรงคุณค่ามักจะกระตุ้นให้เกิดงานวิจารณ์ที่ทรงคุณค่าเช่นกัน และน้อยกรณีนักทำงานต้นแบบที่หย่อนในเชิงคุณค่าสามารถกระตุ้นให้ผู้วิจารณ์ใช้ความคิดในเชิงสร้างสรรค์ในรูปของการติเพื่อก่อหรือการให้ข้อเสนอแนะในรูปของทางออกที่เหมาะสม

โดยข้อสังเกตและสมมติฐานจะเป็นจริงในด้านปฏิบัติ และเกิดผลในสาขาต่าง ๆ โดยทันทีหลังจากการดำเนินกิจกรรมช่วงนั้นจบลง แต่สำหรับสาขาสังคีตศิลป์ปฏิกิริยาตอบสนองอย่างเป็นรูปธรรมยังไม่เกิดขึ้น ซึ่งผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์เองหวังว่า แม้จะไม่มี การตอบสนองอย่างเป็นรูปธรรม แต่คุณค่าของงานศิลปะรวมถึงข้อสังเกตต่าง ๆ ในงานศิลปะอาจทำให้ผู้สนใจในงานศิลปะและการวิจารณ์ได้มีประเด็นต่าง ๆ ที่จะนำไปครุ่นคิดต่อไปได้

2.9 การเชื่อมโยงกับนักวิจารณ์ต่างประเทศ

จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการและการบรรยาย-เสวนา โดยวิทยากรที่เป็นผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ ทั้งในสาขาสังคีตศิลป์เอง และการเรียนรู้จากวิทยากรสาขาอื่นในโครงการวิจัย ฯ ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ โดยเนื้อหาและนัยสำคัญต่อการวิจัยได้เสนอในหัวข้อ 5 "การเชื่อมโยงประสบการณ์ไทยกับประสบการณ์ต่างประเทศ" ทั้งนี้ด้วยเหตุที่วิทยากรชาวต่างประเทศที่ได้รับเชิญมานั้น เป็นผู้ที่ทัศนะกว้างไกล และมีความชัดเจนในเนื้อหาที่นำเสนอ อีกทั้งข้อมูลมีลักษณะเป็นสากลที่สามารถเทียบเคียง หรือให้แนวคิดเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมไทย

ได้ดี แต่กิจกรรมเหล่านี้อาจได้รับความสนใจจากผู้สนใจทั่วไปน้อยลงบ้าง ด้วยเหตุผลทางการสื่อสาร แต่ในด้านเนื้อหาได้ให้ประโยชน์โดยตรงและอย่างชัดเจนคือผู้ร่วมกิจกรรมและโครงการ

3. การวิเคราะห์กิจกรรมประเภทต่าง ๆ และนัยสำคัญที่มีต่อการวิจัย

3.1 การวิจัยเอกสาร

งานวิจารณ์ดนตรีไทยมีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับดนตรีตะวันตก ทั้งนี้เพราะแนวคิดและพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ไม่นิยมวิจารณ์เป็นลายลักษณ์ แต่การวิจารณ์จะกระทำอย่างไม่เป็นทางการในกลุ่มคนหรือผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ซึ่งจากการประเมินจากเอกสารนี้ได้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ หรือการประชุมประจำปีก็ตามที่มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง แต่ไม่สามารถหรือต้องการที่จะถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการวิจารณ์ของไทยที่ยึดกับขนบของมุขปาฐะอยู่

ส่วนดนตรีตะวันตกแม้จะมีจำนวนข้อมูลเอกสารมากกว่า ดนตรีไทย แต่ก็เป็นที่ไปอย่างจำกัด โดยเฉพาะจำนวนนักวิจารณ์ที่ทำงานด้านนี้อยู่ในแวดวงเพียงไม่กี่คน ดังนั้นการใช้ข้อมูลเอกสารต่างประเทศจึงเป็นการเสริมฐานข้อมูลเกี่ยวกับการวิจารณ์ให้มีความชัดเจนขึ้นทั้งในด้านเนื้อหาและวิธีการ

ในเนื้อหาของงานวิจารณ์มีความโดดเด่นหลายประการ โดยเฉพาะความสามารถและพลังทางปัญญาที่เกิดจากการเชื่อมโยงบริบททางวัฒนธรรม สังคม เข้ากับปรากฏการณ์ทางดนตรี รวมทั้งการใช้บทวิจารณ์ในการให้ความรู้และข้อมูลกับผู้อ่าน และข้อเสนอในวิธีการที่จะเข้าใจงานทางสังคมศิลป์ รวมถึงบทบาทของตัวกลาง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการวิจารณ์ระบบการจัดการที่ส่งผลกับวงการดนตรี และข้อเรียกร้องของนักวิจารณ์ที่มีต่อรัฐและศิลปินในแนวทางต่าง ๆ

ในประเด็นเกี่ยวกับแนวทางการวิจารณ์ที่ควรให้ความสำคัญกับบริบท หรือเทคนิคทางดนตรีนั้น บทวิจารณ์และการสัมภาษณ์ได้ให้ความกระจ่างในประเด็นนี้ ที่การวิจารณ์คงไม่อาจปฏิเสธความสำคัญเรื่องบทวิจารณ์ของไทยและต่างประเทศหลายบทได้แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน (รายละเอียดอยู่ในบทวิเคราะห์สรณัมพ์) ทั้งดนตรีไทยและตะวันตก

ข้อสังเกตจากการวิเคราะห์เอกสารได้แสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของผู้เขียนงานวิจารณ์ที่มุ่งเกิดประโยชน์ส่วนใดกับผู้อ่าน เป็นเงื่อนไขต่อการเสนอเนื้อหาในบทวิจารณ์นั้นที่ชัดเจน รวมทั้งนโยบายของสื่อพิมพ์ล้วนมีส่วนในการกำหนดแนวทางของเนื้อหาการวิจารณ์ได้เช่นกัน ดังนั้นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์ของสังคมศิลป์ย่อมสามารถสะท้อนให้เห็นบทบาทของสื่อที่มีผลต่อการพัฒนาวัฒนธรรมการวิจารณ์ในสังคมไทยได้

ทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์เป็นการยืนยันที่ชัดเจนว่า จุดเริ่มต้นของนักวิจารณ์ และงานวิจารณ์ที่ทรงคุณค่านั้นมาจากผู้รักสมัครเล่นที่มีความสนใจในดนตรีและสามารถพัฒนาจนกลายเป็นความเชี่ยวชาญได้ในที่สุด ทั้งนี้นักวิจารณ์ไทยและต่างประเทศที่เสนองาน

วิจารณ์ที่มีคุณค่าก็มีใช้นักวิชาการทางดนตรี หากเป็นผู้รักสมัครเล่นที่มีความจริงจึงต้องงานวิจารณ์

3.2 การสัมภาษณ์

จากการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้รู้ในด้านดนตรีไทยยังทำให้เห็นชัดเจนจนถึงความเข้มแข็งของวัฒนธรรมมุขปาฐะไม่ว่าเป็นเชิงวิจารณ์ หรือองค์ความรู้ที่ยังไม่มีกรรณียทอดอย่างเป็นลายลักษณ์ซึ่งผู้รู้หลายท่านได้ให้ความเห็นตรงกันถึงความขาดแคลนงานวิจารณ์โดยเฉพาะดนตรีไทย เพราะข้อจำกัดทางวัฒนธรรมและแนวทางของดนตรีที่หลากหลายซึ่งหากผู้วิจารณ์ไม่รู้จริง ผลเสียอาจจะเกิดขึ้นได้ทั้งกับผู้วิจารณ์และผู้ถูกวิจารณ์ ดังนั้นงานวิจารณ์ด้านดนตรีไทยส่วนใหญ่ จึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับบริบทด้านต่าง ๆ ความคาดหวัง และข้อเสนอแนะทางในการพัฒนาฯ หากการวิจารณ์การแสดงและประเมินอย่างเช่นดนตรีตะวันตก จึงปรากฏน้อยด้วยเหตุผลดังกล่าว

ในการวิจารณ์นักวิชาการดนตรีตะวันตกให้ความเห็นในเรื่องแนวทางการวิจารณ์และความคาดหวังที่มีต่องานวิจารณ์ ที่จะต้องตามพัฒนาการทางดนตรีให้ทัน ซึ่งในระยะหลังที่ดนตรีมีพัฒนาการขึ้นในด้านเทคนิคการประพันธ์และการแสดง ความจำเป็นในด้านเทคนิคอาจจะถูกเรียกร้องในการวิจารณ์มากขึ้น อีกทั้งแนวคิดเป็นนามธรรมอาจจะยากต่อการอธิบายและวิจารณ์ให้กับผู้อ่านเข้าใจได้

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการวิจารณ์ ซึ่งนักวิจารณ์ของไทยและต่างประเทศ (Dr.Donald Mitchel) ได้ให้ความเห็นตรงกัน คือ บทบาทและนโยบายในสื่อสิ่งพิมพ์ที่ส่งผลต่อวัฒนธรรมการวิจารณ์ นอกเหนือจากความสามารถในการวิจารณ์

3.3 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การประชุมประจำปี

นับสำคัญต่อการวิจัยที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน คือ การสร้างแนวทางการวิจารณ์ด้วยแนวคิด “ศิลปสองทางให้แก่นัก” ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์ข้ามสาขา ซึ่งแสดงออกด้วยท่าทีและความรู้สึกที่ต่างกัน แต่การยังไม่สามารถเข้าถึงตัวงานทางสังคมศาสตร์ได้อย่างแท้จริงได้ น่าจะเป็นเพราะประเด็น “อัตวิสัยและภววิสัย” ที่ในที่สุด ข้อมูลภววิสัยเกี่ยวกับบทเพลงและการแสดง จะเป็นแนวทางที่จะนำเขาสู่ความเข้าใจตัวงานที่สามารถแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์ได้มากกว่าอัตวิสัย แม้จะมีข้อสังเกตถึงคุณค่าของงานสร้างสรรค์ที่สามารถกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ก็ตาม แต่ในสาขาสังคมศาสตร์ยังติดอยู่เพียงระดับกระตุ้นความคิดเห็นอันเป็นอัตวิสัยที่ขาดเหตุผลทางภววิสัยในข้อวินิจฉัยการวิจารณ์นั้น

จากปัญหาที่เกิดขึ้นนับเป็นข้อดีต่อการแสวงหาแนวทางเพื่อสร้างความเข้าใจใน ส่วนข้อมูลภววิสัยที่อาจไม่มีคำอธิบายอย่างชัดเจน ประกอบกับข้อมูลภววิสัยบางอย่างโดยเฉพาะสังคมศาสตร์ไทย ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และความเข้าใจของบุคคลมากกว่าการเสนอแนวคิดที่เป็น “ศาสตร์” ที่อธิบายเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ดังเช่นประสบการณ์เกี่ยวกับ “การวิจารณ์โดยไม่ใช้คำพูด” “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” จากการประชุมเพื่อเสนอผลการวิจัย เมื่อ 1-2 ธันวาคม

2544 อาจารย์สตีเฟน รัตนเรือง ผู้อ่านงานวิจัยได้แสดงความเห็นต่อการวิจัยและการจัดทำสรณิพนธ์ โดยมีเนื้อหาสำคัญ คือ

1. การวิจัยนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงบางประการในการวิจารณ์สังคีตศิลป์ที่สังคมไทยไม่ได้ให้ความสำคัญเมื่อเทียบกับในต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูลทางดนตรีที่มีอยู่อย่างจำกัด อาจทำให้มหาชนยังไม่อาจมีความเข้าใจในเรื่องดนตรีได้มาก ซึ่งแม้เราจะมีการเรียนการสอนวิชาการด้านนี้อยู่แต่ก็ยังมีข้อจำกัดทั้งในด้านเรื่องสื่อที่จะช่วยให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ หรือ วิธีการของผู้สอนที่จะช่วยให้เกิดผลในผู้เรียนในระดับที่ต่างกันทั้งในดนตรีไทยและดนตรีตะวันตก ซึ่งผลของการวิจัย น่าจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องนี้ รวมทั้งการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาที่จะส่งผลต่อการพัฒนาที่จะส่งผลต่อการเรียนการสอนต่อไป
2. ผลที่เกิดขึ้นจากการวิจัยนี้ ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่แตกต่างไปจากตำราด้านดนตรีและสังคีตนิยมที่มีอยู่(เฉพาะภาษาไทย) รวมถึงการสังเคราะห์แนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ จากการปฏิบัติในสังคีตศิลป์ไทยออกมา นับได้ว่าเป็นการสร้างความแข็งแกร่งในด้านวิชาการดนตรีไทยให้กับสังคมไทยได้มากขึ้นซึ่งเป็นการขยายความรู้ที่อยู่ในเฉพาะแวดวงออกสู่สาธารณะซึ่งเมื่อเทียบกับต่างประเทศแล้ว พบว่า ศาสตร์ทางดนตรีไทยยังไม่ได้รับการวิเคราะห์และเผยแพร่เท่าที่ควร
3. เกี่ยวกับสรณิพนธ์นั้นได้เห็นความพยายามในด้านต่าง ๆ ทำให้การวิจารณ์และเชื่อมโยงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับดนตรีเข้าด้วยกัน ซึ่งบางแง่มุมนั้นเป็นเรื่องที่ผู้อ่านทั่วไปอาจนึกไม่ถึง แต่การวิเคราะห์ได้ทำความเข้าใจและสร้างพลังทางปัญญาได้อย่างชัดเจน และมีข้อสังเกตเกี่ยวกับสรณิพนธ์ที่แปลมาจากภาษาต่างประเทศว่า บางครั้งมีการใช้ภาษาที่อาจเทียบความหมายได้ไม่ตรงกับความหมายเดิม ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ยากและเกิดความคลาดเคลื่อน จึงน่าจะมีการแนบต้นฉบับภาษาต่างประเทศไว้ในสรณิพนธ์ด้วย ซึ่งผู้วิจารณ์ได้ให้ความเห็นว่า บางกรณีอาจเป็นไปได้ที่ผู้เขียนชาวต่างประเทศ มีวิธีการนำเสนอของตน ทั้งการใช้ภาษาและถ้อยคำที่ยากต่อการแปลให้ตรงกับความหมายเดิม
4. การนำสรณิพนธ์ไปใช้น่าจะก่อให้เกิดประโยชน์ได้มาก เพราะเป็นแนวทางในการศึกษาดนตรีและการวิจารณ์ที่มีตัวอย่างและแนวทางจากประสบการณ์จริง ที่กว้างขวาง และสร้างมุมมองได้หลากหลายไม่จำกัดอยู่เฉพาะเพียงเรื่องดนตรีซึ่งบทสรณิพนธ์บางบทสามารถแสดงความเชื่อมโยงระหว่างดนตรีและสังคม ได้อย่างลึกซึ้งซึ่งที่ผู้อ่านทุกกลุ่มสามารถสื่อสารได้โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องพื้นฐานทางดนตรี

3.4 การสร้างเครือข่ายและการสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่

เมื่อสาขาสังคีตศิลป์ไม่ประสบผลต่อวัตถุประสงค์นี้ จึงแสดงถึงนัยที่มีต่อการพัฒนาการศึกษาและให้ความรู้แก่ประชาชนมากขึ้น ทั้งนี้บทวิจารณ์จะต้องพัฒนาในการสื่อและถ่ายทอดความหมายของดนตรีให้ได้ เพื่อให้ความรู้และปลูกความคิดในการวิจารณ์ ซึ่งอาจมี

ความจำเป็นต่อการพัฒนาแนวทางการศึกษาในสถาบันการศึกษาทางดนตรี หรือในกลุ่มวิชาชีพพื้นฐานทางศิลปะสำหรับนักศึกษาทั่วไปด้วย

3.5 การเชื่อมโยงกับนักวิจารณ์ต่างประเทศ

นอกเหนือจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะพัฒนาการวิจารณ์ให้มีพลังทางปัญญาแข็งแกร่งพอที่จะสามารถข้ามพ้นขีดจำกัดเรื่องชาติ วัฒนธรรมของศิลปะแล้ว นับสำคัญที่เกิดขึ้น คือ การคิดพิจารณาถึงความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ภายในวัฒนธรรมตนเองอย่างถ่องแท้ โดยอาจพบแนวทางที่ชัดเจนของตัวเองที่ไม่จำเป็นต้องหยิบยืมแนวคิดต่างวัฒนธรรมมาอธิบาย อีกทั้งการเข้าใจศิลปะต่างวัฒนธรรมอย่างถ่องแท้ก็จะสามารถพัฒนาศิลปะนั้นได้ในแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งเหล่านั้นเป็นข้อสังเกตก่อนที่จะข้ามพรมแดนเชื้อชาติ วัฒนธรรมไปสู่ความเป็นสากล

4. ข้อสรุปเกี่ยวกับวัฒนธรรมการวิจารณ์ และทิศทางการวิจารณ์ของไทย

4.1 วัฒนธรรมการวิจารณ์ที่ไม่ได้ดำเนินคู่ไปกับการสร้างสรรค์ โดยเฉพาะในสังคีตศิลป์ไทยนั้น บทบาทของการแสดงดนตรีไทย อาจไม่มีความชัดเจน เช่น ดนตรีตะวันตก ซึ่งมีรูปแบบแบบแผนการแสดงชัดเจน โดยเรารับวัฒนธรรม และแบบแผนเช่นนี้จากวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีการวางรากฐานไว้ชัดเจนอยู่แล้ว แต่บทบาทของไทยในด้านสังคีตศิลป์ แม้จะมองว่าเป็นการแสดง แต่ก็อาจแฝง หรือเป็นองค์ประกอบของส่วนอื่น ๆ อยู่ด้วย เช่น ในพิธีกรรม หรือใช้ประกอบการแสดง และที่มีลักษณะเป็นการแสดงโดยตัวเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ดำเนินไปเสมือนเป็นวิถีชีวิตของคนในสมัยหนึ่ง และตกทอดมาถึงอีกรุ่นหนึ่งต่อกันมา โดยที่บทบาทและความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตจริงอาจลดน้อยลงจนเหลือเป็นเพียงการอนุรักษ์แบบอย่างแผนเดิมไว้ และในเมื่อเป็นส่วนประกอบของสิ่งอื่น จึงอาจไม่ได้รับความสนใจในมุมมองของการสร้างสรรค์ ประกอบกับความห่างเหินของดนตรีไทยและมหาชนกับสังคม เริ่มมีช่องว่างมากขึ้น จึงทำให้การแสดงความเห็น หรือวิพากษ์วิจารณ์ดนตรีไทย กลายเป็นความเห็นของคนที่มีมองต่างมุมและบนพื้นฐานต่างกัน ซึ่งทั้งนี้อาจเกี่ยวเนื่องกับการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจที่ไม่ทั่วถึง และเป็นไปอย่างเชื่องช้า จึงทำให้ความเข้าใจต่อการสร้างสรรค์ และการแสดงของไทย ขาดความมั่นคงและไม่มีทิศทางของตัวเอง รวมถึงการวิจารณ์ที่ไม่สามารถจะเชื่อมโยงกับพื้นฐานความคิดที่แท้จริงได้ ดังนั้นการสร้างสรรค์จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายในวงการดนตรี และรับรู้วิจารณ์กันเอง โดยสังคมมีส่วนร่วมน้อยลง เนื่องจากขาดพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ

ในขณะที่วัฒนธรรมดนตรีตะวันตก มีความมั่นคงขึ้นอย่างรวดเร็วโดยระบบการศึกษา และการแสวงหาข้อมูลองค์ความรู้ต่าง ๆ ประกอบกับสื่อและเทคโนโลยีต่างมีส่วนช่วยในการเผยแพร่และให้โอกาสการสัมผัสดนตรีเหล่านั้นมากขึ้น จึงเกิดความตื่นตัวในการศึกษา ฝึกหัด กันคึกคักต่าง ๆ ตามมา รวมทั้งบทวิจารณ์และแนะนำผลงานต่าง ๆ จากต่างประเทศได้เป็นข้อมูล คือการพัฒนาดนตรีตะวันตกในสังคมไทยมากขึ้นเป็นลำดับ รวมถึงผู้ที่มีประสบการณ์ในต่างประเทศ ได้นำประสบการณ์เหล่านั้นมาเผยแพร่ จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

และเป็นกระแสแห่งการวิจารณ์ในที่สุด ซึ่งทั้งนี้อาจพิจารณาได้ถึงวัฒนธรรมการวิจารณ์ที่ดำเนินควบคู่กับการสร้างสรรค์จากวัฒนธรรมเดิมของดนตรีตะวันตก รวมทั้งข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับการวิจารณ์ และบทเพลง ล้วนแต่มีเป็นลายลักษณ์ หลักฐานที่นำมาอ้างอิงศึกษาค้นคว้าได้อย่างกว้างขวาง ก็อาจเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการศึกษา และวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างทั่วถึงและกว้างขวางขึ้นด้วย

4.2 จากสังคีตนิยมสู่สังคีตวิจารณ์ นับตั้งแต่วารสาร กระดังทอง รายเดือน เริ่มพิมพ์ออกจำหน่ายในปลายปี พ.ศ. 2496 ก็เริ่มมีบทความเกี่ยวกับดนตรีไทยและตะวันตกเผยแพร่ในรูปแบบของสังคีตนิยม โดยบทความแรกเกี่ยวกับดนตรีชื่อ "โหมโรง" เริ่มเมื่อ ฉบับที่ 5 เดือนกุมภาพันธ์ 2497 ซึ่งเขียนโดย มนตรี ตราโมท ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ดนตรีไทย เช่นเดียวกันกับ เทพ จุลลุลย์ , สาทิส อินทรกำแหง ที่เขียนแนะนำเกี่ยวกับความรู้ทางดนตรี และคีตกวีตะวันตก ในวารสารฉบับเดียวกันนี้ จนถึงประมาณ พ.ศ. 2506-2525 แนวทางในการแนะนำความรู้แบบสังคีตนิยม เริ่มแสดงความเห็นในเชิงวิจารณ์บ้าง โดยเกิดจากผู้ที่มีประสบการณ์การศึกษาและดนตรีในต่างประเทศ แต่อย่างไรก็ตามก็ยังคงแฝงกันเนื้อหาของการให้ความรู้อยู่มาก เช่นงาน กัณ ของ พูนพิศ อมาตยกุล, สมโภช รอดบุญ, โกวิท วัชรศิริ, วิษณุ ศิลปบรรเลง เป็นต้น แนวทางของการแนะนำแทรกด้วยวิจารณ์นี้เป็นปรากฏการณ์อยู่ในช่วงประมาณ 20 กว่าปี ซึ่งขณะเดียวกันที่ในด้านดนตรีไทยเองก็ได้มีการพิมพ์เผยแพร่ความรู้ทางดนตรีไทยโดยกรมศิลปากร และบุคคลต่าง ๆ เช่น ธนิต อยู่โพธิ์, อุทิศ นาคสวัสดิ์, มนตรี ตราโมท ออกมาอย่างแพร่หลาย แต่เนื้อหาที่ยังไม่แสดงนัยต่าง ๆ เกี่ยวกับการวิจารณ์ นอกจากการให้ข้อสังเกตในการชม การฟัง ดนตรีไทย ที่อาจเป็นพื้นฐานแนวทางต่อการวิจารณ์ต่อไป

หลังช่วงปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา เริ่มปรากฏงานวิจารณ์โดยเฉพาะตะวันตกชัดเจนขึ้นจากกลุ่มนักวิจารณ์ที่มีพื้นฐานทางดนตรี และผู้ที่สนใจในดนตรีคลาสสิก ในขณะที่ดนตรีไทยเริ่มมีบทบาทความของ สุจิตต์ วงษ์เทศ, พูนพิศ อมาตยกุล และบทความจากนักศึกษาประชาชนในหนังสืออนุสรณ์งานต่าง ๆ ปรากฏชัดเจนขึ้น เช่น สุจิตต์ วิจารณ์ดนตรีไทยอุดมศึกษา การแสดงในโอกาสต่าง ๆ งานไหว้ครู เป็นต้น ซึ่งเป็นการตั้งข้อสังเกตถึงดนตรีไทยในด้านต่าง ๆ ด้วยมุมมองและพื้นฐานที่ต่างกันไป ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่า แนวทางในการวิพากษ์วิจารณ์ และข้อสังเกตเหล่านั้น มุ่งประเด็นไปที่บริบททางดนตรี ประวัติศาสตร์ และการคาดถึงอนาคตและทิศทางของดนตรีไทย ที่แตกต่างกันออกไปทั้งในด้านอนุรักษ์และพัฒนา ในขณะที่ตำราองค์ความรู้ก็ยังไม่ได้มีการเผยแพร่มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งต่างจากทางด้านดนตรีตะวันตกที่มีการพัฒนาด้านองค์ความรู้มากขึ้น ซึ่งแม้จะเป็นเอกสารจากต่างประเทศก็ตาม

4.3 แนวทางในการวิจารณ์จากสื่อและการบันทึกเสียง ปรากฏอย่างชัดเจนในการวิจารณ์ดนตรีตะวันตก ซึ่งไม่มีโอกาสที่จะแสดงความเห็นและวิจารณ์การแสดงสดมาก เนื่องจากมีการแสดงน้อยครั้ง รวมถึงข้อจำกัดบางประการ เช่น หลีกเลียงที่จะวิจารณ์หรือชี้ถึงข้อบกพร่องการแสดงอย่างตรงไปตรงมา, การแสดงไม่มีความน่าสนใจที่จะมีประเด็นในการวิจารณ์ซึ่งทั้งนี้เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิจารณ์ที่มุ่งเน้นวิจารณ์จากการบันทึกเสียง นอกจากนี้ยังมี

นักวิจารณ์ต่างประเทศที่ทำงานวิจารณ์ในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง เช่น Robert Halliday ได้แสดงจุดยืนในการวิจารณ์จากแผ่นบันทึกเสียงอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนั้นแล้วการวิจารณ์อาคมิ การเชื่อมโยงเปรียบเทียบประสบการณ์การฟังการแสดงจากต่างประเทศกับการแสดงในประเทศบ้าง รวมทั้งการนำประสบการณ์จากต่างประเทศมาถ่ายทอดสำหรับดนตรีไทยนั้น ยังไม่ปรากฏการวิจารณ์จากสื่อและการบันทึกเสียง ซึ่งมีแต่การแนะนำบทเพลงต่าง ๆ ที่ได้เคยมีการบันทึกเสียงไว้ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมและดนตรีไทยเกี่ยวกับสื่อเหล่านี้ คือ เมื่อมีการแนะนำแล้วมหาชนและผู้สนใจไม่สามารถหาฟังได้ เนื่องจากไม่มีวางจำหน่าย และที่มีอยู่ก็เป็นสมบัติส่วนตัว ดังนั้นการแนะนำจากการบันทึกเสียงของไทย จึงไม่เกิดผลในการเผยแพร่พัฒนาความรู้ความเข้าใจในดนตรีได้ เช่น ดนตรีตะวันตก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียงการให้ข้อมูลเพื่อความชื่นชมเท่านั้น แต่ขาดการสัมผัสเพื่อความชื่นชมอย่างแท้จริง

4.4 ยุคเศรษฐกิจดี มีดนตรีมาก การวิจารณ์เฟื่องฟู อยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2536-2540 นับตั้งแต่การผลิต CD ได้เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2527 ประกอบกับเศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น จึงทำให้โอกาสในการสัมผัสการแสดงจากวงดนตรีต่างประเทศและในประเทศมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการกระตุ้นการวิจารณ์การแสดงสดอีกครั้ง ประกอบกับเพื่อเสริมการขายของตัวแทนจำหน่ายแผ่นเสียง CD ต่าง ๆ การวิจารณ์การบันทึกเสียงก็เริ่มชัดเจนขึ้นเช่นกัน ซึ่งในช่วงนี้นักวิจารณ์เริ่มมีความคลั่งคลั่งต่อการทำงานวิจารณ์โดยทั้งจากนักวิจารณ์ที่ทำประจำตามนิตยสารต่าง ๆ อยู่แล้ว หรือนักวิชาการบางท่านที่ได้ให้โอกาสถึงการวิจารณ์ รวมถึงการรายงานข่าวเกี่ยวกับการแสดงก็ปรากฏขึ้นมากตามมา ซึ่งสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ก็ได้ให้โอกาสกับการวิจารณ์ดนตรีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะสามารถส่งเสริมหรือตอบสนองกองกลางตลาดแผ่นเสียง CD ได้ด้วย ซึ่งเป็นข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ความตื่นตัวของวิจารณ์บางครั้งก็ต้องสอดคล้องถึงนโยบายของสื่อด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจเป็นผลกระทบกับการวิจารณ์ในยุคต่อไปได้ รวมทั้งนโยบายเหล่านี้ก็สามารถผันแปรไปตามกระแสของสังคมและเศรษฐกิจเช่นกัน โดยอาจกล่าวได้ว่าการวิจารณ์ยังไม่มีสถานภาพของตัวเองที่มั่นคงในสื่อและสังคม

4.5. นับตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ปัญหาของสภาพเศรษฐกิจได้ส่งผลกับการวิจารณ์เช่นกัน โดยนิตยสาร วารสาร สิ่งพิมพ์หลายฉบับได้ปิดตัวลง รวมทั้งหนังสือวารสารดนตรี เช่น ถนนดนตรี ที่เป็นหนังสือเฉพาะทางดนตรีก็ต้องปิดตัวเองลงก่อนหน้านี้เช่นกัน จากสภาพการณ์เหล่านี้ส่งผลให้นักวิจารณ์บางคนต้องเลิกการทำงานวิจารณ์ไป บางคนมีโอกาสน้อยลงในการเสนอบทวิจารณ์ บ้างก็ต้องเปลี่ยนแปลงแนวทาง ในการวิจารณ์เพื่อให้สอดคล้องถึงนโยบายของสื่อ(นั้นๆ) รวมทั้งการแสดงสดทั้งในประเทศและวงดนตรีจากต่างประเทศก็ลดน้อยลงเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามบทวิจารณ์ดนตรีก็ยังปรากฏอยู่บ้างในสื่อต่างๆ ซึ่งอาจจะไม่คลั่งคลั่งเท่ากับช่วงที่ผ่านมา

ในขณะที่วงการดนตรีคลาสสิกกำลังตื่นตัวในช่วง พ.ศ. 2536-2540 และกลับสู่สภาพเดิมในปี 2540 เป็นต้นมานั้น กระแสการวิจารณ์ดนตรีไทยได้เปลี่ยนจากในสื่อสาธารณะเข้าสู่สถาบันการศึกษามากขึ้น โดยพบว่าในสถาบันการศึกษาอุดมศึกษาหลายสถาบัน เช่น

มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หรือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ ได้จัดการสัมมนาเกี่ยวกับการศึกษาและดนตรีไทยบ่อยครั้งขึ้น ซึ่งการวิจารณ์และอภิปรายถึงปัญหาและแนวทางได้เกิดขึ้นอย่างจริงจังอีกครั้ง แม้จะเป็นไปในแวดวงวิชาการ แต่บางโอกาสก็ได้มีการจัดพิมพ์ผลการสัมมนาเผยแพร่ รวมทั้งบทความวิชาการที่มีนัยแห่งการวิจารณ์ และอธิบายปรากฏการณ์ของดนตรีไทยในสังคมก็ได้เผยแพร่ในหนังสืออนุสรณ์การจัดงานต่างๆ หากอาจไม่ได้รับการเผยแพร่เท่าในสื่อสาธารณะ ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ก็แสดงถึงความคาดหวังต่อความอยู่รอดของดนตรีไทย ทิศทางและแนวทางที่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการศึกษา ซึ่งมีการอภิปรายและเสนอแนวทางกันอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการใช้แนวทางการจัดการศึกษาของดนตรีตะวันตกมาเป็นแนวทางต่อการพัฒนาส่วนของไทยก็ได้รับความสนใจไม่น้อยอีกทั้งเมื่อมีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานวิชาชีพทางดนตรีไทยขึ้น โดยทบวงมหาวิทยาลัยได้ปรากฏว่ามีการแสดงความเห็นเชิงวิจารณ์ในสื่อสาธารณะเช่นกัน ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้คัดเลือกบทความบางชิ้น เช่น "ผลผลิตปริญญาดนตรีไทย ผลิตอะไร" มาเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เช่นกัน ประกอบกับการแสดงดนตรีไทยนั้นมีน้อยครั้งกว่าที่เคยเป็นมา รวมทั้งในสื่อวิทยุ, โทรทัศน์ ก็ไม่ปรากฏเช่นกันจึงทำให้การวิจารณ์การแสดงดนตรีไทยนั้นไม่ปรากฏในสื่อสาธารณะเลย

4.6 แนวโน้มเมื่อเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์หลายแห่งปิดตัวเองลง พร้อมกับการลดพื้นที่สำหรับบทวิจารณ์ดนตรี แต่ขณะเดียวกันที่สื่ออิเล็กทรอนิกส์ได้มีบทบาทในสังคมมากขึ้น จึงมีการเปิดพื้นที่บนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ สำหรับการวิจารณ์ดนตรีคลาสสิกขึ้น ซึ่งได้รับความสนใจจากบุคคลหลายกลุ่มเป็นจำนวนมากในการแสดง ความเห็นต่อการแสดงดนตรีครั้งต่างๆที่เกิดขึ้น รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ถึงการแสดงที่จะเกิดขึ้นซึ่งเป็นการแสดงเครือข่ายสำหรับประชมคมดนตรีได้ดีทางหนึ่ง แต่ขณะเดียวกันและการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นบนสื่อนี้ หากพิจารณาในด้านบวกจะเห็นได้ว่าเป็นการถ่ายทอดความคิดจากระดับบุคคล หรือกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นแวดวงเล็กๆสู่สาธารณะ แต่ด้านลบและปัญหาที่ตามมา คือ การแสดงความเห็นเป็นไปอย่างอิสระ (เช่น มุขปาฐะ) ที่ขาดการควบคุมและกลั่นกรอง ซึ่งเป็นการขาดความรับผิดชอบต่อการเสนอความเห็นนั้น รวมทั้งท่าทีในการแสดงออกก็เป็นการแสดงถึงวุฒิภาวะของผู้วิจารณ์เอง ซึ่งบางกรณีอาจมีความรุนแรงในการโต้ตอบกัน และสามารถสะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขและความคิดบางประการที่แสดงถึงการแบ่งสำนัก แบ่งครู แบ่งกลุ่ม กันได้อย่างชัดเจนแม้ในวงการดนตรีคลาสสิกตะวันตกในสังคมไทย แต่เนื่องจากการวิจัยนี้มิได้มุ่งเน้นศึกษาข้อมูลจากสื่อ และการวิจารณ์ลักษณะนี้จึงเป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น รวมทั้งเป็นการแสดงให้เห็นว่าความสนใจในวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์มีอยู่ในสังคมไทย แต่ยังมีปัจจัยที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาอยู่บ้าง

4.7 ข้อสังเกตในความเปลี่ยนแปลงแนวทางและวัฒนธรรมการวิจารณ์ นับตั้งแต่ช่วงการเสนอความรู้แบบสังคีตนิยมจนเป็นการวิจารณ์นั้น เห็นได้ชัดเจนถึงศักยภาพและแนวทางของการวิจารณ์ที่สามารถเชื่อมโยงบริบทด้านต่าง ๆ เข้ากับดนตรีอย่างมีเหตุผลหนักแน่น ประกอบกับความสนใจของนักวิจารณ์ที่มาจากผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ที่หลากหลายจึงทำ

ให้การวิจารณ์ในลักษณะนี้สร้างแนวคิดที่กว้างไกลกว่าเรื่องของดนตรีโดยเฉพาะ (รายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วใน 3.1 และ 3.2) โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่ช่วงที่มีการแสดงมาก การวิจารณ์ก็ยิ่งชัดเจนขึ้น โดยมีนักวิชาการทางดนตรี และผู้มีประสบการณ์ทางปฏิบัติได้มีส่วนร่วมในการวิจารณ์ จึงทำให้การวิจารณ์ชัดเจนขึ้นทั้งด้านบริบท และการวิเคราะห์ทางดนตรี

ในขณะที่โอกาสในการแสดงเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กับปริมาณและเนื้อหาของการวิจารณ์ ดังนั้นนักวิจารณ์บางคนก็ทำงานวิจารณ์อย่างต่อเนื่องจึงมีแนวทางในการทำงานโดยเลือกวิจารณ์จากบันทึกเสียง ซึ่งเป็นทางออกทางหนึ่งที่ไม่มีความเสี่ยงในด้านโอกาสการแสดงเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขของการทำงานวิจารณ์ และก็เป็นแนวทางที่ทำให้การวิจารณ์ยังปรากฏอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคมไทยได้

ในด้านดนตรีไทย เมื่อขาดโอกาสในการแสดงที่ส่งผลต่อการวิจารณ์นั้น การปะทะสังสรรค์ทางปัญญาจึงเกิดขึ้นในกลุ่มบุคคลและสถาบันการศึกษา ซึ่งประเด็นหลักเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทบทวนถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ในการเสนอและเผยแพร่ดนตรีไทยในอดีต และการคาดหวังที่จะนำมาซึ่งผลสำเร็จในอนาคต

สิ่งที่ขาดหายไปในการวิจารณ์ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การมีส่วนร่วมจากฝ่ายผู้สร้างสรรค์และปฏิบัติที่จะแสดงความเห็นต่อการวิจารณ์ หรือ ชี้แจงถึงเงื่อนไขปัจจัยในสื่อสารณะ โดยที่สิ่งเหล่านี้เพิ่มจะเริ่มปรากฏบนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ โดยมีกลุ่มผู้ปฏิบัติและสร้างสรรค์ส่วนหนึ่งได้ร่วมแสดงความเห็น และชี้แจงถึงเงื่อนไข ข้อจำกัดต่างๆ ในการแสดงต่อประเด็นที่มีการวิจารณ์

การวิจารณ์ที่ปรากฏในสื่อสารณะส่วนใหญ่มุ่งเน้นเป็นไปที่การวิจารณ์การแสดงของวงดนตรีระดับอาชีพ และแม้จะมีวงดนตรีและกิจกรรมด้านดนตรีระดับนักเรียน-นักศึกษาที่แสดงในโอกาสต่าง ๆ หลายครั้งในรอบปี แต่การแสดงเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจจากนักวิจารณ์เท่าที่ควร

แม้การวิจารณ์ลายลักษณ์จะมีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นเงื่อนไข แต่การแสดงความเห็นเชิงมุขปาฐะทั้งในเสียงดนตรีไทยและดนตรีคลาสสิกก็ยังคงปรากฏอยู่ทั่วไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังทางปัญญา และแนวทางของวัฒนธรรมการวิจารณ์แบบหนึ่งในสังคมที่ไม่อาจปฏิเสธได้

5. การเชื่อมโยงประสบการณ์ไทยกับประสบการณ์ต่างประเทศ

5.1 จากการจัดสัมมนาสาขาสังคีตศิลป์ โดยวิทยากรชาวต่างประเทศทำให้เกิดการเรียนรู้โดยตรงจากเนื้อหาของการบรรยาย โดยเฉพาะการสัมมนากับวิทยากรชาวเยอรมัน Professor Dr. Roland Baldini ทำให้มีความกระฉับกระชวยมากขึ้นถึงปัญหา และแนวทางในการศึกษาดนตรีในสังคมไทย และต่างประเทศที่มีปัจจัยด้านความสัมพันธ์กับการเรียนรู้โครงสร้างทางดนตรี ในวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานทางโครงสร้างสังคม ภาษาและกระบวนการคิด ซึ่งนำมาถึงการก่อตัวเป็นแบบแผนทางดนตรี ที่ในสังคมไทยอาจยังไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาการเรียนการสอน

ดนตรีตะวันตก เพราะการศึกษาที่ดำเนินอยู่ไม่ได้ให้ความสำคัญถึงแก่นแท้ทางความคิดของดนตรีหากแต่มุ่งเน้นด้านทักษะการปฏิบัติ หรือเทคนิคมากกว่า ซึ่งนัยของประเด็นนี้น่าจะกระตุ้นให้นักวิจารณ์ และนักการศึกษาหันกลับมาพิจารณาถึงแนวทางและเนื้อหาของการศึกษาดนตรีโดยเฉพาะดนตรีตะวันตกว่า ปัญหาและแนวทางที่เหมาะสมต่อการพัฒนาการศึกษาในด้านนี้อย่างแท้จริงอยู่ใด และทางออกที่จะส่งผลต่อการพัฒนาให้เทียบเท่าดนตรีของวัฒนธรรมเดิมที่เราได้รับมานั้นจะต้องดำเนินการอย่างไรจึงจะบรรลุผล

5.2 จากการกระตุ้นให้เกิดความตระหนักในคุณค่าของการสร้างสรรค์บนรากฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละชาติ โดย Professor Dr. Vidhagiri Ganeshan ได้กระตุ้นให้เกิดความคิดในการแสวงหา และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่มีแนวคิดเป็นแบบแผนเฉพาะในการสร้างสรรค์ของไทย ซึ่งในกลุ่มผู้วิจัยสาขาต่าง ๆ ได้พยายามตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับนัยเหล่านี้ และในบทสรุพนิพนธ์ "กว่าจะเป็นศิษย์ครูกลัก" ก็ได้แสดงความเห็นถึงความสัมพันธ์เกี่ยวกับสังคีตศิลป์และทัศนศิลป์ของไทยที่มีลักษณะเฉพาะและความสัมพันธ์กันบางประการไว้ ซึ่งเป็นการสนับสนุนถึงแนวทางที่วิทยาการต่างประเทศได้ตั้งข้อสังเกตไว้เป็นอย่างดี

5.3 จากการศึกษาเปรียบเทียบบทวิจารณ์ดนตรีตะวันตกของไทยกับต่างประเทศ มีความชัดเจนถึงแนวทางและเนื้อหาของการวิจารณ์ที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาแนวทางในการวิจารณ์ของไทยได้มาก และมีความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่อง การวิจารณ์บริบท และเทคนิคทางดนตรีว่าพลังทางปัญญาในการวิจารณ์ไม่จำกัดอยู่ที่ความลุ่มลึกในการวิจารณ์เทคนิคหรือดนตรีเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ความสามารถในการเชื่อมโยงสู่ชีวิตและสังคม ซึ่งหมายถึงการทำงานอย่างต่อเนื่องของนักวิจารณ์ที่สะท้อนให้เห็นความเป็นไปของวงการดนตรี และศิลปินที่มีพัฒนาการหรือความเปลี่ยนแปลงโดยแสดงผ่านดนตรีที่สะท้อนให้เห็นถึงความหมายในเชิงรูปธรรม นามธรรมของดนตรีที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตและมีความหมายกับสังคมได้ในที่สุด ดังเช่น บทวิจารณ์ "บทสนทนากับเมนูฮิน" และ "ยิดส์ซาค เฟอร์ลมาน" รวมถึง "จากเกอลีน ดู เพร" ที่สาระที่แท้จริงของการวิจารณ์หลุดพ้นจากเรื่องของดนตรี แต่เป็นการนำไปสู่ทัศนของชีวิตโดยผ่านประสบการณ์ทางดนตรีที่ยังอยู่ในเงื่อนไขที่ชี้แจงให้เหตุผลได้

5.4 ความสนใจต่อนักวิจารณ์จากศิลปินในวัฒนธรรมดนตรีตะวันตก นั้น แสดงให้เห็นถึงความเจริญของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ ที่ทั้งนักวิจารณ์และผู้สร้าง(ศิลปิน) ได้มีโอกาสแสดงทัศนะต่อกันโดยผ่านสื่อและบทวิจารณ์ซึ่งมหาชนจะได้ประโยชน์จากวิวาทะเหล่านี้ ซึ่งเป็นแนวทางที่ยังไม่ปรากฏในลักษณะการวิจารณ์ของไทย ดังเช่น "ทอสคานี และนักวิจารณ์ดนตรี" และ "เมนูฮินวิจารณ์นักวิจารณ์ดนตรี" ซึ่งทัศนวิจารณ์เหล่านี้เป็นเสมือนการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ และศิลปินได้ให้ข้อสังเกตกับนักวิจารณ์ความเข้าใจในเงื่อนไขบางประการที่ส่งผลต่อการประเมินคุณค่าที่อาจผิดพลาดได้ โดยเฉพาะในการวิจารณ์เทคนิคทางดนตรีชั้นสูง

ข้อสังเกตจากการศึกษาเปรียบเทียบ

1. เมื่อมีโอกาสนในการแสดงมาก ซึ่งเปิดโอกาสต่อการสร้างสรรค์ของศิลปิน สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลต่อการกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์มากขึ้น ซึ่งหมายถึงสังคมและสื่อได้มีโอกาสสัมผัสกับความสำคัญและคุณค่าของศิลปะ ในขณะที่โอกาสสำหรับการสร้างสรรค์ และการแสดงของไทยยังเป็นที่ไปอย่างจำกัด จึงอาจเป็นเงื่อนไขต่อการวิจารณ์ที่สังคมและสื่ออาจยังไม่เห็นและตระหนักต่อคุณค่าของศิลปะ จึงอาจเป็นปัญหาต่อการทำงานวิจารณ์และโอกาสที่จะแสดงความเห็นในการวิจารณ์ เช่นในสังคมที่การสร้างสรรค์และการวิจารณ์มีความหมายและคุณค่าในสังคมอย่างชัดเจนแล้ว
2. ความกว้างขวางของทั้งกลุ่มศิลปิน และนักวิจารณ์ในต่างประเทศ ทำให้การทำงานวิจารณ์เป็นที่ไปอย่างอิสระไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับความคุ้นเคย หรือความเกรงใจซึ่งเกิดขึ้นในการวิจารณ์ของสังคมไทย ที่ทั้งนักวิจารณ์และศิลปินยังอยู่ในแวดวงเล็ก ๆ ที่มีความคุ้นเคยกันจึงส่งผลให้การวิจารณ์ไม่เป็นอิสระเท่าที่ควร ทั้งนี้อาจแสดงให้เห็นถึงแนวทางของการวิจารณ์ไทยที่เป็นไปแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยด้วยประการหนึ่ง
3. พื้นฐานด้านความรู้ ความเข้าใจในดนตรีทั้งของนักวิจารณ์และมหาชนในสังคมไทยกับต่างประเทศที่มีความแตกต่างกัน อาจส่งผลถึงแนวทางในการวิจารณ์ที่แตกต่างกันได้ โดยนักวิจารณ์ไทยส่วนหนึ่งยังคงต้องทำหน้าที่ความรู้กับมหาชนด้วยนอกเหนือจากเสนอความเห็นเชิงวิจารณ์ ซึ่งอาจทำให้นัยของการวิจารณ์ไม่ชัดเจนและเข้มข้นเท่าต่างประเทศ ทั้งนี้เป็นข้อสังเกตที่เกิดขึ้นทั้งในดนตรีคลาสสิกตะวันตกและดนตรีไทยเอง

6. นัยที่มีต่อการพัฒนาการศึกษาศิลปะและการวิจารณ์ศิลปะ

จากข้อสรุปและข้อสังเกตในการดำเนินการวิจัยมีความชัดเจนว่า เป็นความจำเป็นอย่างมากที่จะใช้กลไกของการวิจารณ์ในการให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยมุ่งให้ความรู้ทางศิลปะ พร้อมทั้งปลูกความคิดในเชิงวิจารณ์ ทั้งนี้เพราะศักยภาพในการสร้างสรรค์ในสังคมไทยปัจจุบันอยู่ในเกณฑ์ที่เข้มข้นและแสดงถึงพัฒนาการที่เพียงพอที่จะกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญาได้ (จากตัวอย่างการสร้างงานต้นแบบ เพื่อใช้แสดงในการประชุมสัมมนาประจำปี โดย อภิสิทธิ์ วงศ์โชติ) และในสาขาอื่น ๆ เช่นกัน ประกอบกับศักยภาพในการวิจารณ์ที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับบุคคลที่เป็นวัฒนธรรมมุขปาฐะ ซึ่งยังขาดกลไกที่จะปรับศักยภาพดังกล่าวให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์ เพื่อถ่ายทอดสู่สังคมในวงกว้าง ซึ่งกระบวนการนี้จำเป็นที่จะต้องรณรงค์ให้สถานศึกษาปรับวิธีการเรียนรู้เพื่อที่จะให้เกิดการเสริมสร้างความคิด และความสามารถในการวิจารณ์ โดยอาศัยการวิจารณ์ศิลปะเป็นจุดเริ่มต้น และ

ในขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้สถาบันการศึกษาสร้างวิชาการทางศิลปะให้เข้มแข็งขึ้น โดยมุ่งเน้นการปลูกฝังศักยภาพในการวิจารณ์ด้วย

แนวคิดและข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับความเห็นของ Mr.Tebsuya Watanabe วิทยากรชาวญี่ปุ่นของสาขาสังคีตศิลป์ที่กล่าวว่า การปฏิรูปการศึกษาในสมัยเมจิ ส่งผลต่อพัฒนาการด้านดนตรีในทุกๆระดับ โดยเฉพาะการให้การศึกษาและความสำคัญกับผู้รักสมัครเล่น (Amateurs) ซึ่งส่งผลต่อความตื่นตัวในเรื่องดนตรีทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่น ตลอดไปทั่วทั้งญี่ปุ่น อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนางานดนตรีไปอย่างดี

เช่นเดียวกับ Professor Roland Baldini และ Professor Dr.Vridhagiri Ganeshan ที่ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ทางศิลปะ โดยเฉพาะจากต่างวัฒนธรรมที่จำเป็นต้องศึกษาอย่างถ่องแท้ถึงความสัมพันธ์กับศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น สังคีตศิลป์ และวรรณศิลป์ รวมถึงการแสวงหาข้อสรุปที่เป็นทฤษฎีอันเกิดจากรากฐานความคิดของวัฒนธรรมตนเอง เช่น ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ของอินเดียที่จะช่วยให้การศึกษา การสร้างสรรค์ และการวิจารณ์เป็นไปอย่างถูกต้องทิศทาง และมีความแข็งแกร่งในทางวิชาการขึ้น

ปัญหาของการศึกษาและการวิจารณ์ในสังคมไทยส่วนหนึ่งยังติดกับชนบททางวัฒนธรรมที่อาจไม่เอื้อต่อการวิจารณ์แบบสาธารณะ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ที่เป็นนักวิชาการ นักปฏิบัติ ได้ให้ความเห็นต่อการพัฒนาที่จะต้องเริ่มในห้องเรียนโดยครูและผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ถึงการวิจารณ์ที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ถึงการวิจารณ์ที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ ก่อนที่จะขยายสู่สาธารณะ อีกทั้งเรื่องความเข้าใจในคุณค่าของศิลปะต่างวัฒนธรรม และจากวัฒนธรรมเดิมของตนที่จะต้องมีการวิเคราะห์อย่างชัดเจน โดย อ. ประสิทธิ์ ถาวร และ ดร.สมศักดิ์ เกตุแก่นจันทร์ ได้แสดงความเห็นถึงข้อบกพร่องในการศึกษาที่ยึดกับแนวทางใดทางหนึ่งจนขาดความเข้าใจในคุณค่าของสิ่งที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นปัญหาในเรื่อง "โครงสร้างทางระบบคุณค่า" ที่ระบบการศึกษามักสร้างความคิดรวบยอดสรุปผลให้วัฒนธรรมที่หลากหลายกลายเป็นหนึ่งเดียว ดังเช่นที่ดนตรีไทยประสบปัญหาเช่นนี้อยู่ ซึ่งในขณะเดียวกันผู้รู้ในเรื่องศิลปะของไทยก็จำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้ในสาขาวิชาเหล่านั้นขึ้นมาด้วย เพื่อเผยแพร่ความรู้ให้กับสาธารณะ และเสริมสร้างความแข็งแกร่งทางวิชาการที่จะส่งผลต่อการสร้างสรรค์และวิจารณ์ได้ต่อไป

7. นัยเชิงทฤษฎี

จากการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้รู้ รวมถึงข้อสังเกตในกิจกรรมต่าง ๆ ที่โครงการได้ดำเนินการ พบว่าแนวทางในการวิจารณ์และการประเมินค่านั้น จำเป็นต้องมีกรอบความคิดและข้อมูลด้านต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับดนตรีและบริบท อีกทั้งข้อวินิจฉัยของผู้วิจารณ์เองประกอบกัน รวมทั้งประสบการณ์จากการฟังที่สั่งสมมาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นเรื่องของ "รสนิยม" ที่อาจไม่สามารถตัดสินใจในเรื่องความถูกต้องได้ทั้งหมด แต่ก็สามารถบ่งชี้ถึงแนวทางที่ควรเป็น หรือเปรียบเทียบปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกับอดีตได้ สิ่งที่เป็นข้อสังเกต คือ การกำหนดกรอบความคิดและแนวทางในการวิจารณ์ หรือประเมินค่านั้น

จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับลักษณะความเป็นไปของการแสดงออกทางศิลปะด้วย มิฉะนั้น การแสดงความเห็นที่เกิดขึ้นอาจเบี่ยงเบนไปจากสภาพความเป็นจริงของการแสดง ซึ่งทั้งนี้ก็มีแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการวิจัยที่อาจใช้อธิบายปรากฏการณ์ในสังคีตศิลป์ไทย ที่แตกต่างไปจากแนวทางของตะวันตก โดยพอที่จะสรุปเป็นแนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์และการวิจารณ์ได้ดังนี้

หัวหน้าโครงการวิจัย ฯ ได้เสนอสมมติฐานเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมระนาดทุ้ม" ที่เป็นการแสดงถึงแนวทางการวิเคราะห์สุนทรียภาพในสังคีตศิลป์ไทย ไว้ชัดเจนว่า หากพิจารณาในแนวคิดตะวันตก "บทบาทนำ และบทบาทรอง" เห็นได้ชัดเจนจากการกำหนดแบบแผนของการบรรเลงทั้งในวงดนตรีและแนวทางของการประพันธ์ แต่ในแนวคิดของไทยแม้จะจัดแบบแผนและรูปลักษณะภายนอกอย่างไร แต่บทบาทภายในเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในการบรรเลงไม่อาจกำหนดด้วยแบบแผนภายนอกได้ เช่น ความสำคัญและความสัมพันธ์ของเครื่องดนตรีต่างๆ ที่มีหน้าที่ต่อกัน โดยเฉพาะ "ระนาดทุ้ม" ซึ่งดูภายนอกอาจจะถูกกำหนดให้มีบทบาทรองในขณะที่ "ระนาดเอก" มีบทบาทนำ แต่แนวทางและกลวิธีในการบรรเลงนั้น สามารถแสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นของระนาดทุ้มได้มาก อีกทั้งการใช้ความสามารถที่สูงในการสร้างความโดดเด่นนั้นให้ปรากฏขึ้นมา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักดนตรี ถึงความสำคัญและการใช้ความสามารถในการแสดงออกของเครื่องดนตรีที่ถูกกำหนดตามแบบแผนให้มีลักษณะของบทบาทรอง

แนวคิดเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมระนาดทุ้ม" นี้ อาจไม่สามารถเทียบเคียงได้กับ แนวคิดแบบตะวันตกที่มักมีความสัมพันธ์กันโดยตรงในเรื่องสถานภาพและบทบาทที่กำหนดขึ้นทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งในแนวคิดของไทยบางครั้ง บทบาทและสถานภาพ อาจไม่สัมพันธ์กันอย่างชัดเจน และแนวคิดนี้อาจใช้อธิบายปรากฏการณ์อื่น ๆ รวมถึงพฤติกรรมต่าง ๆ ในสังคมไทยได้อีก ซึ่งเป็นแนวคิดที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของ "บทบาทแฝงที่อาจไม่แสดงด้วยสถานภาพภายนอกอย่างชัดเจน และการวิจารณ์จะต้องพิจารณาในสิ่งซึ่งมีการแสดงที่บ่งบอกถึง "บทบาทแฝง" ใน "วัฒนธรรมระนาดทุ้ม" นี้ด้วย

ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ได้เสนอแนวคิด "ดนตรีวิจารณ์ดนตรี" ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางดนตรีที่สามารถแสดงนัยแห่งการวิจารณ์ได้โดยการกระทำของดนตรีที่ไม่ต้องใช้ภาษาใด ๆ เป็นการแสดงถึงการวิจารณ์นั้น อีกทั้งการประเมินค่าก็เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้จากนัยแห่งการวิจารณ์ลักษณะนี้ด้วย การใช้ดนตรีวิจารณ์ดนตรีอาจเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถกำหนดให้เกิดขึ้นได้ หากแต่ขึ้นอยู่กับบริบทและปัจจัยที่จะส่งผลกับนักดนตรีให้แสดงวิวาทะแห่งการวิจารณ์ดนตรีด้วยดนตรีหรือไม่ และการรับรู้นัยแห่งการวิจารณ์ รวมถึงการประเมินค่าที่แท้จริงย่อมเกิดขึ้นได้โดยนักดนตรีเอง รวมถึงผู้ฟังที่สามารถเข้าใจนัยนั้น โดยมีต้องอาศัยสื่อ หรือตัวกลางในการอธิบายและประเมินค่า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นการวิจารณ์ที่ปราศจากการสอดแทรกความเห็นอันเป็นอัตวิสัยของบุคคลอื่นเพื่อการรับรู้ข้อมูล ทั้งนี้แนวทางในการวิจารณ์ มีข้อสังเกต 3 ลักษณะ คือ

1. การวิจารณ์ที่เกิดจากการกระทำไปในแนวทางหรือลักษณะเดียวกัน
2. การวิจารณ์ที่เกิดจากการกระทำไปในแนวทาง หรือลักษณะตรงกันข้าม

การวิจารณ์ที่เกิดจากการกระทำทั้ง 2 ลักษณะนี้ ดนตรีจะวิจารณ์ดนตรีเอง ทั้งในด้านความเหมือนและแตกต่างที่อาจแสดงถึงความเด่น และความด้อยให้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน โดยผู้ฟังและนักดนตรีสามารถรับรู้ถึงความแตกต่างและท่าทีของการวิจารณ์นั้นได้ ซึ่งสามารถประเมินค่าของดนตรีได้จากวิวาทะของดนตรีที่เกิดขึ้น

3. การวิจารณ์เกิดจากการกระทำฝ่ายเดียว

การวิจารณ์ลักษณะนี้อาจกินความถึงบริบทและวิจารณ์ถึงเรื่องอื่น ๆ มากกว่าดนตรีซึ่งทั้งนี้เรื่องของความเหมาะสมที่จะโต้ตอบ หรือวิจารณ์ นั้น เป็นดุลพินิจของนักดนตรีเอง โดยอาจพิจารณาในด้านของท่าทีของดนตรีที่ได้แสดงมา และมีการประเมินค่าถึงความเหมาะสมเพียงใดที่จำเป็น หรือหลีกเลี่ยงการมีวิวาทะทางดนตรี โดยที่การประเมินค่านั้นเกิดขึ้นภายในตัวนักดนตรีและเกิดขึ้นก่อนที่จะใช้ดนตรีเป็นเครื่องประเมินค่ากันและกัน นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องของชนบททางวัฒนธรรมที่เป็นเงื่อนไข และปัจจัยต่อท่าทีและการตัดสินใจที่จะเกิดวิวาทะนั้นหรือไม่ ดังนั้นการวิจารณ์จากการกระทำฝ่ายเดียว จึงเป็นการวิจารณ์ที่ลึกซึ้งกว่าการวิจารณ์ของดนตรีที่มีท่าทีต่อกัน ซึ่งจะต้องพิจารณาทั้ง เหตุปัจจัย และบริบททางวัฒนธรรมประกอบด้วย

หากพิจารณาถึงความแตกต่างของการวิจารณ์แบบหลายลักษณะหรือมุขปาฐะกับดนตรีวิจารณ์ดนตรีแล้วจะเห็นว่า การใช้ดนตรีวิจารณ์ดนตรีเป็นเรื่องของ “การวิจารณ์ดนตรีเพื่อดนตรี” ที่การรับรู้และเรียนรู้เกิดจากความเข้าใจในภาษา และนัยทางดนตรีที่เกิดขึ้นภายใน โดยปราศจากการอธิบายใด ๆ ทั้งนี้ปัญหา คือ หากผู้ฟังที่ไม่สามารถเข้าใจภาษา หรืออ่านนัยทางดนตรีนั้นออก ก็อาจไม่เข้าใจท่าทีของการวิจารณ์ที่มีต่อกันได้ โดยอาจได้รับเพียง “รส” ของดนตรีที่เกิดขึ้นเท่านั้นและไม่เข้าใจ “นัยแฝง” ที่อยู่ในการแสดงนั้น

และหากจะพิจารณาถึง “การวิจารณ์ดนตรีเพื่อมหาชน” โดยใช้ลายลักษณ์ หรือมุขปาฐะ ก็ตามมีความจำเป็นที่ผู้ถ่ายทอดการวิจารณ์นั้นจะต้องแปล “รหัสลับแห่งการวิจารณ์” ด้วยภาษาใดๆ เพื่อให้มหาชนเข้าใจในการกระทำของดนตรีที่เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้การแสดงความเห็นใดๆ ตลอดจนจนถึงการแสดงข้อวินิจฉัยจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของบริบท และความสัมพันธ์อันเป็นพื้นฐานของดนตรีนั้น และต้องเป็นไปอย่างเที่ยงตรงปราศจากอคติใดๆ จึงจะทำให้การถ่ายทอดความหมายดนตรีวิจารณ์ดนตรีเป็นไปอย่างถูกต้อง เหมือนที่นักดนตรีสามารถรับรู้ได้ โดยปราศจากคนกลาง

ข้อสังเกตบางประการ ที่เกิดขึ้นจากดนตรีวิจารณ์ดนตรี

การที่ดนตรีสามารถวิจารณ์ดนตรีได้ เป็นเพราะแนวคิดพื้นฐานทางดนตรีเอื้อต่อการสร้างสรรค์ที่ทำให้เกิดความแตกต่าง บนโครงสร้างของบทเพลงเดียวกัน หรือสามารถเทียบเคียงกันได้ โดยเมื่อมีความแตกต่างเกิดขึ้น “รส” ความหลากหลายของดนตรี ย่อมทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน โดยอาจใช้วิธี “ครูพักลักจำ” ก็ตาม แต่บางครั้งการยอมรับ หรือไม่ยอมรับในท่าทีของการวิจารณ์ย่อมเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวุฒิภาวะทางอารมณ์ และการรับรู้ของบุคคลที่แตกต่างกันไป จึงอาจทำให้เจตนาแห่งการเรียนรู้และสร้างสรรค์ กลายเป็นความ

แตกแยก ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล และกรณีของการยอมรับหรือไม่ก็อาจปรากฏขึ้นได้ในการวิจารณ์ลักษณะอื่นเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์หรือมุขปาฐะ ซึ่งพลังทางปัญญาและความสามารถที่แสดงอยู่ในการวิจารณ์นั้น จะส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือไม่นั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความพร้อม และวุฒิภาวะของผู้รับสารนั้นด้วย

8. การเรียนรู้ข้ามสาขา การวิจารณ์ส่องทางให้แกกัน

โครงการวิจัย ๔ ได้จัดกิจกรรมทางวิชาการ และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้วิจัย และวิทยากรรับเชิญซึ่งมาจากทั้งผู้สร้างสรรค์ นักวิชาการ นักวิจารณ์ ร่วมกันตลอดมาทำให้บางประเด็นสามารถอภิปรายเชื่อมโยงกันได้ อีกทั้งการบรรยายของวิทยากรผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศของสาขาวรรณศิลป์ และสังคีตศิลป์ ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ข้ามสาขา ซึ่งนำมาซึ่งแนวทางของการวิจารณ์ที่ชัดเจนขึ้น ดังเช่น

สาขาวรรณศิลป์ได้เชิญ Professor Roland Baldini แห่งสถาบันดนตรีเมืองโลปีซิก ประเทศสาธารณรัฐเยอรมัน บรรยายในหัวข้อ "The Relationship between word and music and its pedagogical implications) ซึ่งผู้บรรยายได้แสดงความเห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์ของวรรณศิลป์และสังคีตศิลป์ว่ามาจากรากฐานเดียวกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ซึ่งความสัมพันธ์นี้ส่งผลกับความเข้าใจในเรื่องโครงสร้างทางดนตรีมีการเรียนการสอนจะต้องขยายไปถึงเรื่องการศึกษาวรรณศิลป์ด้วย และผู้วิจารณ์ก็ต้องเข้าใจในแก่นความคิดนี้เช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตจาก Mr. Tetsuya Watanabe ในการบรรยายเรื่อง Classical Music in Japan เกี่ยวกับการประสานกันของวัฒนธรรมลายลักษณ์ของมุขปาฐะในการวิจารณ์ เพื่อการสร้างสรรค์ ซึ่งแนวทางนี้ได้เป็นข้อสังเกตของทุกสาขา เกี่ยวกับบทบาทของลายลักษณ์และมุขปาฐะที่ส่งผลต่อพลังทางปัญญาของการวิจารณ์ ซึ่งแน่นอนว่าคงไม่สามารถปฏิเสธวัฒนธรรมมุขปาฐะได้

ในกลุ่มผู้วิจัยของโครงการวิจัยเองได้เกิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการวิจารณ์และการเรียนรู้ข้ามสาขาหลายประการ ดังเช่น

1. ความสามารถในการเชิงวิจารณ์เป็นเรื่องเฉพาะตัว ที่บุคคลพึงจะพัฒนาตัวเองไปในแนวทางทางนั้นๆ ได้ โดยมีได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับระบบการศึกษา ซึ่งเห็นได้ชัดเจนจากการประชุมเชิงปฏิบัติการสอนวรรณคดีวิจารณ์ของสาขาวรรณศิลป์ และการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ "ประสบการณ์ของผู้สร้างและนักวิชาการ" ของสาขาทัศนศิลป์ โดยสรุปข้อสังเกตเกี่ยวกับความสามารถในการวิจารณ์ว่า นอกเหนือจากความรู้ในสาขานั้น ๆ ความตื่นตัวและการเปิดโลกทัศน์เฉพาะตนให้กว้าง เพื่อแสวงหาความรู้ในวงกว้าง นอกจากในห้องเรียนจะนำไปสู่การวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญาได้

2. ในด้านการสร้างสรรค์ของศิลปินนั้น จากประสบการณ์ของสาขาทัศนศิลป์

และสังคีตศิลป์ที่พบปัญหาในการวิจารณ์ที่ยึดติดกับรูปแบบของเทคนิคการนำเสนอ จนทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ไปถึงแก่นความคิดในการสร้างสรรค์ที่มีความเป็นนามธรรมนั้น เป็นปัญหาที่นักวิเคราะห์ทั่วไปอาจมองข้ามความสำคัญนี้ จนทำให้การวิจารณ์ยึดติดกับเพียงการแสดงออกภายนอก หรือมองผลงานในเพียงมิติเดียว

3. จากประสบการณ์ร่วมของทุกสาขา ที่กำหนดการสร้างสรรค์งานต้นแบบ เพื่อใช้ในการแสดงสำหรับการประชุมประจำปีของโครงการฯ นั้น สามารถกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ได้มากทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ สิ่งนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวในการวิจารณ์ที่อาจขาดการกระตุ้นจากการสร้างสรรค์ใหม่หรือไม่ และในขณะเดียวกันเงื่อนไขในการสร้างสรรค์ที่มาก อาจกระตุ้นการวิจารณ์ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งประเด็นนี้เป็นข้อสังเกตถึงความชอบของการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมแต่ละช่วงว่าน่าจะมีเหตุจากการสร้างสรรค์ด้วยหรือไม่

4. จากข้อสังเกตของสังคีตศิลป์ไทยและตะวันตก พบว่ามีความแตกต่างทั้งแนวคิดของการแสดงและบริบทแวดล้อม ซึ่งส่งผลให้การแสดงแตกต่างกันไป ดังนั้นการวิจารณ์จึงไม่อาจใช้แบบแผนเดียวกันของดนตรีเป็นเครื่องบ่งชี้คุณภาพได้ โดยเฉพาะในสังคีตศิลป์ไทย อาจมีนัยแฝงบางประการที่ไม่แสดงอย่างชัดเจนจึงจำเป็นที่นักวิจารณ์จะต้องแสวงหาด้วย นอกเหนือจากบริบท ปัจจัย และโอกาสอันเป็นองค์ประกอบและเงื่อนไขสำคัญที่มีต่อการแสดงและการวิจารณ์

5. การสร้างสรรค์ที่แสดงถึงวัฒนธรรมแห่งการปฏิสัมพันธ์ โดยเฉพาะในสาขาศิลปะการละครจะเห็นได้ชัดถึงการหลอมรวมศิลปะหลายสาขาเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งอาจเป็นศิลปะที่แสดงออกด้วยมุขปาฐะ เช่น การแสดงพื้นบ้าน ลิเกหรือละครเวที ที่มีองค์ประกอบทั้งทางวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ และสังคีตศิลป์อยู่ด้วยกัน เช่นเดียวกับ Musical หรือ Opera ดังนั้นเมื่อการสร้างสรรค์ได้รวมเอาศิลปะหลากหลายสาขา และผู้สร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องเฉพาะทางได้ร่วมงานกัน การวิจารณ์จากสาขาเดียวอาจไม่เพียงพอต่อการพิจารณาถึงองค์ประกอบเหล่านั้นได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งอาจจะต้องใช้แนวคิดจาก “ศิลปะสองทางให้แก่กัน” ไปสู่ “การร่วมทาง” การเพื่อสร้างสรรค์ และการวิจารณ์ต่อไป

มีบทวิจารณ์ของสาขาศิลปะการละคร “เสียงเพรียกจากอิสตรีในลุไฟ” โดยบทวิจารณ์ได้นำเสนอแนวคิดของการประพันธ์ดนตรีในรูปแบบ Sonata Form ไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกรดำเนินเรื่องของการแสดงที่แสดงให้เห็นถึงการใช้โครงสร้างของศิลปะต่างแขนงเพื่อการสร้างสรรค์ และการวิจารณ์ได้อย่างกว้างออกไปจากการวิจารณ์ในกรอบ หรือองค์ความรู้เฉพาะในสาขา ซึ่งเป็นแนวโน้ม หรือทิศทางในการสร้างสรรค์เช่นนี้อาจปรากฏชัดเจนขึ้นในการสร้างสรรค์สมัยใหม่ ซึ่งสาขาสังคีตศิลป์ได้เคยจัดการสัมมนาลักษณะนี้ โดยเชิญ Jeffrey Gilliam แสดงผลงาน De Profundis ของ Frederic Rzewski ซึ่งมีแนวคิดในการสร้างงานที่เกิดจากการบูรณาการศิลปะหลายแขนงเข้าด้วยกัน รวมทั้งการให้อิสระการตัดสินใจของผู้แสดง ซึ่งการแสดงลักษณะนี้สามารถกระตุ้นให้ผู้ฟังที่มีความสนใจและภูมิหลังที่ต่างกันสามารถหาข้อสังเกต

และประเด็นในการวิจารณ์ได้อย่างกว้างขวาง แตกต่างไปจากดนตรีที่มีรูปแบบที่ตายตัว หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการ “วิจารณ์แบบก้าวกระโดด” ที่ไม่สามารถเทียบกับประสบการณ์เดิมหรือแนวคิดเดิมได้

9. ผลกระทบของการวิจัย

9.1 ผู้สร้าง ในการดำเนินการวิจัย และการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาโครงการฯ ได้เชิญวิทยากรจากฝ่ายผู้สร้างสรรค์เข้าร่วมในโครงการฯ ทั้งการบรรยายและการแสดง ซึ่งนอกจากจะได้ให้ข้อมูลด้านองค์ความรู้ทางดนตรีและการบรรเลงแล้ว ยังมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ ทั้งในด้านความต้องการทัศนคติและท่าทีที่ผู้สร้างสรรค์มีต่องานวิจารณ์ รวมถึงความคาดหวังในส่วนของผู้สร้างที่ต้องการสนองจากนักวิจารณ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์และมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และการทำงานวิจารณ์ของนักวิจารณ์ทั้งสิ้น

จากการได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างผู้สร้างสรรค์(ปฏิบัติ) และนักวิจารณ์กับผู้วิจัยพบว่าในบางกรณีข้อเรียกร้อง หรือข้อสังเกตจากการแสดงของนักวิจารณ์อาจเป็นข้อจำกัดของผู้สร้างที่อาจไม่สามารถแก้ไข หรือตอบสนองกับความต้องการเหล่านั้น เช่น ข้อจำกัดเรื่องคุณภาพเครื่องดนตรี,ระบบอคูสติกวิทยา (Acoustic) ของสถานที่ฯ ซึ่งเป็นบริบทแวดล้อมที่เป็นองค์ประกอบของการแสดง ซึ่งการทำงานวิจารณ์ควรจะให้ความสำคัญต่อการพิจารณาถึงปัจจัยเหล่านี้ อีกทั้งการได้มีโอกาสพูดคุยในประเด็นเหล่านี้กับนักดนตรีหรือผู้สร้างสรรค์ย่อมสามารถทำให้การวิจารณ์เป็นไปอย่างสมบูรณ์ และสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงมากขึ้น

ในด้านแนวทางในการวิจารณ์นั้น มีความชัดเจนและสอดคล้องกันมากในเรื่องเนื้อหาของวิจารณ์ที่อาจไม่จำเป็นต้องเจาะลึกเกี่ยวกับเทคนิคทางดนตรีนั้น โดยส่วนใหญ่ นักดนตรีผู้ปฏิบัติเองย่อมเข้าใจและรู้ถึงข้อเด่น ข้อด้อยด้วยอยู่แล้ว ดังนั้นการทำงานวิจารณ์ที่จะส่งผลต่อการพัฒนา และสร้างความเข้าใจกับมหาชน คือการเชื่อมโยงกับบริบททางดนตรีและสังคม ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญที่จะตอบสนอง และสะท้อนปัญหาของดนตรีในสังคม หรือผลจากสังคมที่กระทบต่อดนตรีได้

ดังนั้นผลกระทบจากการวิจัยนี้ เป็นผลที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเกิดแนวคิดในการพัฒนาร่วมกัน โดยเฉพาะนักวิจารณ์ที่ได้รับทราบถึงข้อมูล และข้อจำกัดที่อยู่เบื้องหลังการแสดง และความคาดหวังที่นักดนตรีมีต่อนักวิจารณ์ เป็นแนวทางในการพัฒนาการวิจารณ์ต่อไป และผลกระทบในผู้สร้าง ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้คำนึงถึงผู้ฟังและความคาดหวังที่มีต่อดนตรีซึ่งสะท้อนออกโดยงานวิจารณ์

ในส่วนของนักดนตรีไทยเอง อาจยังไม่มีส่วนต่อการวิจัยนี้มากนัก ทั้งนี้เพราะดนตรีไทยกับสังคมและการวิจารณ์ที่ผ่านมาเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในวงแคบ หรือในกลุ่มบุคคล ดังนั้นเมื่อการวิจัยนี้พยายามที่จะเชื่อมโยงดนตรีไทยกับสังคมเข้าด้วยกัน โดยใช้งานวิจารณ์เป็นสื่อกลาง จึงจำเป็นที่จะต้องปรับความคิดและความเข้าใจกันหลายประการ ทั้งในส่วน

ของผู้สร้างเองที่จะต้องคำนึงถึงวิธีการนำเสนอดนตรีต่อสาธารณะให้มากขึ้น ถึงความพอเหมาะ และโอกาสอันเหมาะสม ประกอบกับนักวิจารณ์เองก็ต้องทำความเข้าใจแนวคิดของดนตรีไทย

9.2 มหาชน/ผู้รับ โดยภาพรวมของการดำเนินการวิจัยและกิจกรรมต่างๆ ได้รับความสนใจจากกลุ่ม ผู้สนใจทั่วไปมากกว่ากลุ่มอื่น โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับความรู้และความเข้าใจในดนตรีทั้งไทยและตะวันตก ซึ่งอาจเป็นการเรียนรู้และเข้าใจดนตรีจากงานวิจารณ์ และแนวทางในการวิจารณ์ที่เชื่อมโยงทั้งบริบทและดนตรีเข้าด้วยกัน นอกเหนือจากการเสนอองค์ความรู้โดยทั่วไป ทั้งนี้ผลจากการวิจัยและกิจกรรมต่างๆ ยังไม่สามารถกระตุ้นให้มหาชนกลุ่มนี้แสดงท่าทีต่อความต้องการในการทำงานวิจารณ์มากขึ้น แต่อย่างน้อยนักวิจารณ์ย่อมได้ทราบข้อมูลให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน และมีส่วนร่วมต่อการสร้างสรรค์ ชี้นะกันโดยอาศัยบทบาทของการวิจารณ์ และความคาดหวังของมหาชนเป็นแนวทางต่อไป

ข้อสังเกตจากความสนใจของมหาชนที่มีต่อการวิจัย ๔ คือ การเรียกร้องให้มีกิจกรรมเพื่อการพัฒนาความรู้ความเข้าใจในดนตรีที่สูงขึ้น ย่อมเป็นการแสดงให้ทราบว่า พื้นฐานความเข้าใจในด้านดนตรีทั้ง สังคีตนิยม และดนตรีวิทยา ดูยังเป็นปัญหาสำหรับสังคมไทยโดยรวมอยู่มาก จึงทำให้การตอบสนองกับการแสดงและการวิจารณ์ยังอยู่ในระดับที่น้อย ดังนั้นแนวทางในการวิจารณ์จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมียุทธศาสตร์ในการให้การศึกษาและความเข้าใจในดนตรีอีกทางหนึ่ง

9.3 นักวิจารณ์ มีความชัดเจนว่า ควรจะต้องมีความรู้ทางดนตรีระดับหนึ่ง ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องเชี่ยวชาญในระดับลึก เพื่อใช้ประกอบกับแนวทางในการวิจารณ์ซึ่งอาจมีแนวทางเฉพาะแต่ละบุคคล แต่บางกรณีการแสดงดนตรีนั้นเป็นงานต้นแบบ หรืองานที่แสดงความสามารถของเทคนิคทางดนตรี นักวิจารณ์ก็คงหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน ที่จะต้องวิเคราะห์ถึงแนวคิดของงานหรือการแสดงนี้ ซึ่งหากการวิจารณ์ไม่สามารถกระทำได้อย่างพอ ก็อาจเป็นเพียงอภิปรายบริบทของดนตรี โดยเชื่อมโยงกับดนตรีที่เกิดขึ้นได้น้อยเกินไป ซึ่งผลกระทบจากการวิจัยนี้น่าจะสร้างความตื่นตัวให้กับนักวิจารณ์ได้หันมาพัฒนาความรู้เกี่ยวกับดนตรีมากขึ้นด้วย จากข้อมูลการวิจัยเอกสารและสัมภาษณ์ผู้รู้ซึ่งบางท่านเป็นทั้งนักดนตรี นักวิจารณ์ นักการศึกษา ดังเช่น คุณสดับพิณ รัตนเรือง คุณอัมพร จักกะพาก และ Bob Haliday ต่างให้ความเห็นตรงกันว่า นักวิจารณ์จะต้องมีความรู้ทางดนตรีวิทยา และเล่นดนตรีเป็นบ้างแม้จะไม่เชี่ยวชาญก็ตาม เราจะทำให้เกิดความเข้าใจในทางเทคนิคมากขึ้น ประกอบกับความสามารถในการใช้สื่อประสาทที่จะเป็นเครื่องมือในการรับฟังและประเมินค่า เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับนักวิจารณ์ นอกเหนือไปจากความรอบรู้และความสามารถในการอภิปรายและเชื่อมโยงกับบริบทของสังคม

ดังนั้นผลกระทบจากการวิจัยนี้เป็นเครื่องยืนยันถึงคุณสมบัติอันพึงมีของนักวิจารณ์ และแนวทางที่ควรเป็นต่อการทำงานของนักวิจารณ์ที่จะต้องสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและความเป็นไปของการพัฒนาทางดนตรี ซึ่งจะทำให้งานวิจารณ์พัฒนาได้มากขึ้น ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้เห็นได้ชัดเจนในกรณีศึกษาบทวิจารณ์ตะวันตกเพียงกับบทวิจารณ์ของไทย

9.4 วงวิชาการ ในปัจจุบันการศึกษาทางดนตรีของไทยทั้งดนตรีไทยและตะวันตก ยังไม่มีความสัมพันธ์อันชัดเจนกับวัฒนธรรมการวิจารณ์ แม้แต่การเรียนการสอนในชั้นก็ไม่มีการพัฒนาเรื่องการวิจารณ์โดยเฉพาะในวิชาปฏิบัติ เช่นในต่างประเทศ ซึ่งการวิจัยนี้น่าจะมีส่วนกระตุ้นให้วงการวิชาการด้านดนตรีหันมาให้ความสนใจและความสำคัญของการวิจารณ์ที่มีต่อการพัฒนาและสร้างสรรค์ เช่นเดียวกับสาขาอื่นๆ ที่มีวิชาอันเกี่ยวข้องเนื่องกับการวิจารณ์ ตลอดจนการใช้ข้อมูลเอกสาร หรือบทความที่มีนัยของการวิจารณ์รวมทั้งสรณินพธ์เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการศึกษาทางดนตรี นอกเหนือจากการศึกษาองค์ความรู้ และการมุ่งพัฒนาทักษะที่กระทำอยู่ในปัจจุบัน จากการสังเกตผู้เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการพบว่า มีนักศึกษาและนักวิชาการทางดนตรีเข้าร่วมกิจกรรมน้อยมากและไม่มีความต่อเนื่อง ซึ่งทั้งนี้อาจเป็นเพราะความจำเป็นและความต้องการในการให้ความรู้จากการวิจารณ์ ซึ่งทั้งนี้อาจเป็นเพราะในระบบการศึกษา ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว

ดังนั้นผลกระทบกับวงการวิชาการ จึงไม่ปรากฏชัดเจนในระหว่างโครงการนี้ แต่การรวบรวมเอกสารและข้อสังเกตเกี่ยวกับการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นจากการวิจัยนี้ก็จะเป็นข้อมูลที่วงการวิชาการจะได้นำไปใช้ประโยชน์ได้โดยตรง อีกทั้งองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจารณ์ดนตรีที่มีอยู่น้อยและจำกัด รวมทั้งการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสาขาต่างๆ และกับผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศนั้น ก็นับได้ว่าเป็นการเสริมองค์ความรู้ในการวิจารณ์ของสังคมไทยที่จะเป็นประโยชน์กับวงการได้ต่อไปในอนาคต

นอกเหนือจากผลกระทบจากการวิจัยแล้ว โครงการวิจัยฯ ได้ริเริ่มแนวทางในการแสวงหาองค์ความรู้อันเกิดจากรากฐานของสังคมไทย หรือทฤษฎีจากแผ่นดินแม่ (home-based theories) จากการวิจัยนี้ไว้แล้ว ซึ่งอาจเป็นแนวทางสำหรับวงการวิชาการที่จะได้แสวงหาแนวคิดอื่นที่ปรากฏอยู่ในศาสตร์และศิลป์ของไทย หรือแนวทางในการประยุกต์ต่างๆ ที่เป็นแบบแผนอันเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยต่อไป

ข้อสังเกตทั่วไปเกี่ยวกับผลกระทบ

1. นอกเหนือจากผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้สร้าง มหาชน นักวิชาการ และนักวิจารณ์แล้ว ผลกระทบที่เกิดจากการวิจัยยังส่งผลให้ผู้วิจัยได้เปิดโลกทัศน์ในการเรียนรู้ และรับรู้ศิลปะหลากหลายสาขา เช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการฯ ในสาขาต่างๆ ที่ได้มีโอกาสเรียนรู้เช่นกัน ซึ่งทั้งนี้ผลกระทบเหล่านี้ทำให้เกิดความคิดในการสร้างสรรค์และวิเคราะห์ สุนทรียภาพของศิลปะอย่างเป็นองค์รวมมากขึ้น และน่าจะเป็นประโยชน์กับวงการวิชาการและการวิจารณ์ต่อไป โดยเฉพาะในแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับ "ศิลปะสองทางให้แก่กัน"
2. เนื่องจากมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโครงการฯ ในสาขาสังคีตศิลป์น้อย ประกอบกับความต้องการของผู้เข้าร่วมนั้นเบี่ยงเบนไปจากวัตถุประสงค์

ของโครงการ ฯ จึงทำให้ไม่สามารถประเมินและพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องการวิจารณ์ได้อย่างชัดเจน แต่สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นข้อมูลให้ทราบถึงปัจจัยและปัญหาที่ส่งผลต่อการสร้างและพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทยต่อไป อีกทั้งได้เสนอแนวทางเลือกสำหรับการแสวงหาความรู้ ความเข้าใจในศาสตร์ และศิลป์ของสังคีตศิลป์ไทย และตะวันตก จากการศึกษาจากบทวิจารณ์อีกแนวทางหนึ่งด้วย

10. การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้หรือไม่ อย่างไร

จากการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมา รวมกับข้อมูลจากเอกสารและสัมภาษณ์ และกิจกรรมต่างๆ เป็นข้อยืนยันได้ว่าการวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาให้กับสังคมได้ ซึ่งพลังทางปัญญานี้ไม่จำกัดอยู่เฉพาะเพื่อการสร้างสรรค์พัฒนาศิลปะเท่านั้นแต่ยังสามารถชี้ นำให้เกิดความเข้าใจในคุณค่าของศิลปะที่สะท้อนถึงความหมายของชีวิตและสังคมได้ด้วย รวมถึงเป็นพลังทางปัญญาที่จะวิจารณ์และสังเคราะห์สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้เป็นแนวคิดทฤษฎีที่มีความสำคัญต่อการศึกษา และวิชาการต่อไป ทั้งนี้พลังทางปัญญาไม่จำกัดอยู่เพียงการแสดงออกโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง หากแต่การแสดงพลังทางปัญญาในการวิจารณ์นั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้บนเงื่อนไขและวิธีการที่ผู้วิจารณ์พิจารณาเห็นว่าสมควรและเหมาะสม จากสรรนิพนธ์และข้อสังเกตที่เกิดจากการวิจัยพอที่จะสรุปพลังทางปัญญาที่เกิดจากการวิจารณ์ก็ได้ คือ

10.1 การวิจารณ์ศิลปะสามารถเชื่อมโยง หรือนำไปสู่ความเข้าใจในชีวิตและสังคมได้ดี ทั้งนี้เพราะศิลปะเป็นผลผลิตจากสังคม ดังนั้นบทวิจารณ์ที่แสดงพลังทางปัญญาได้มากย่อมจะเชื่อมโยงจากศิลปะไปสู่ชีวิตและสังคมอื่นเป็นต้นกำเนิดของศิลปะได้ในที่สุด ดังเช่นตัวอย่างที่ปรากฏในสรรนิพนธ์บางบทที่ได้วิเคราะห์ถึงสิ่งเหล่านี้ไว้แล้ว

10.2 ปัจจัยภายในวงการศิลปะที่ไม่สามารถเห็นและสัมผัสได้ เป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จ หรือความล้มเหลวนอกเหนือไปจากความสามารถของฝ่ายศิลปินเอง ซึ่งพลังทางปัญญาคือความสามารถในการวิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงปัจจัยเหล่านั้นในฐานะของตัวกลาง

10.3 การวิจารณ์เป็นเสมือนการเสนอแนวคิดใด ๆ ที่สามารถกระตุ้นให้ผู้รับสารได้คิดต่อ หรือเข้าใจในปรากฏการณ์ขึ้น และตั้งข้อวินิจฉัยขึ้นมา และในที่สุดพลังทางปัญญาจากการวิจารณ์จะกลายเป็นพลังทางสังคมที่สามารถส่งผลได้อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

10.4 พลังทางปัญญาสามารถลบเส้นเส้นกั้นพรมแดนทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ โดยการชี้ให้เห็นถึงคุณค่า และความหมายของศิลปะที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์มากกว่าการใช้เงื่อนไข และข้อจำกัดทางเชื้อชาติเป็นตัวตัดสินว่าคุณค่าของมนุษย์และศิลปะ

10.5 แม้การวิจารณ์ลายลักษณ์อาจยังไม่เข้มแข็งและชัดเจนในวัฒนธรรมการวิจารณ์ของสังคมไทย แต่การวิจารณ์ในเชิงมุขปาฐะก็ยังสามารถแสดงพลังทางปัญญาได้อย่างดี

ในระดับกลุ่มบุคคล สังคมเล็ก ๆ ที่บางครั้งไม่สามารถกระทำได้โดยลายลักษณ์ ทั้งนี้การแสดงออกโดยวิธีการนั้นเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยที่เหมาะสม

10.6 พลังทางปัญญาในการวิจารณ์สามารถวิเคราะห์ และชี้ให้เห็นภูมิปัญญาของชาติและวัฒนธรรมที่เป็นตัวกำหนดการสร้างสรรคทางศิลปะ ออกมาให้ปรากฏเพื่อให้มหาชนเกิดความสำนึกและตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาของชาติและวัฒนธรรม

11. บทวิเคราะห์เนื้อหาของสรณิพนธ์

สรณิพนธ์ 50 บท ซึ่งแบ่งเป็นดนตรีไทย 23 บท และดนตรีตะวันตก 27 บท มีลักษณะของการแสดงพลังทางปัญญาที่หลากหลาย ซึ่งบางส่วนทั้งของไทยและตะวันตกก็มีแนวคิดที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจจะแสดงถึงลักษณะความเป็นสากลของการสร้างสรรค์ ตลอดจนเนื้อหาของสรณิพนธ์ที่สะท้อนถึงปัญหาและข้อสังเกตที่มาจากพื้นฐานของวัฒนธรรมและสังคมที่ต่างกันอย่างสามารถเสริมพลังทางปัญญาในการเรียนรู้ได้ โดยมีเนื้อหาดังนี้

11.1) ภาพรวมของเนื้อหาสรณิพนธ์ทั้งของไทยและของตะวันตก ที่มีการอภิปรายถึงบริบททางสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับดนตรี แสดงให้เห็นถึงปัญหาและข้อเรียกร้องที่มีต่อการดนตรี ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเพื่อสอดคล้องกับยุคสมัย โดยให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานอันถูกต้องไม่หลงไปกับกระแสนิยมตามสังคม ดังเช่น บทวิจารณ์ "มหาดุริยางค์ไทย" โดยหยิบยกถึง แนวคิดทางดนตรีไทยที่เป็นรากฐานในการสร้างสรรค์ มาเปรียบเทียบกับพัฒนาการที่เกิดขึ้นจนเป็นการสร้างกระแสในสังคมว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมเช่นไร ซึ่งทำให้เป็นการสะท้อนให้เห็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาและความเข้าใจของคนในสังคมด้วยว่า ศักยภาพในการสร้างสรรค์ทางดนตรีที่สูงนั้น ไม่ได้ดำเนินควบคู่ไปกับการให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องดนตรีกับมหาชน รวมถึงปัญหาด้านการศึกษาในวงการดนตรีเองที่สะท้อนให้เห็น บทวิจารณ์ "ผลผลิตปริญาตนตรีไทย ผลิตอะไร" และ "ฝรั่งกับดนตรีไทย ผลิตได้ผลเสียที่ควรพิจารณากันบ้าง" ทั้งนี้มีบทวิจารณ์เกี่ยวกับดนตรีตะวันตกที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางดนตรีที่ไม่สามารถจะปฏิเสธความสำคัญของวิธีการให้การศึกษา ซึ่งในที่สุดไม่ว่าจะเป็นดนตรีประเภทใดก็ตาม การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนา ดังในบทวิจารณ์ "ครึ่งหนึ่งในชีวิต : 3 สัปดาห์ในค่ายเปียนโนเมืองมอสโก" ซึ่งแสดงความคิดเห็นในประเด็นเหล่านี้ แม้ไม่ใช่เนื้อหาทางดนตรีโดยตรง แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงบริบทและปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการดนตรีอย่างชัดเจน

11.2) สรณิพนธ์บางส่วนได้เรียกร้องสำนึกบางอย่างในวงการดนตรีไทยอย่างชัดเจน เพื่อให้ดนตรีได้มีบทบาทในสังคมร่วมสมัยที่ไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงเพื่อคุณค่าทางวัฒนธรรมเท่านั้น ดังเช่น บทวิจารณ์ "ดนตรีไทยรับใช้ใคร" และ "สังคมปัจจุบันกับวิวัฒนาการของดนตรีไทย" นอกจากเรียกร้องสำนึกแล้ว สรณิพนธ์ยังได้แสดงพลังทางปัญญาในการเสนอแนวทางที่

ควรจะเป็นของดนตรี โดยผู้วิจารณ์ได้พิจารณาถึงศักยภาพและความเป็นไปได้ นอกเหนือจากการจะปล่อยให้ดนตรีดำเนินไปด้วยกลไกและสำนึกของศิลปินฝ่ายเดียว ซึ่งทั้งนี้ บทวิจารณ์ได้ทำหน้าที่เสมือนเป็นตัวแทนของมหาชนที่มีส่วนช่วยต่อการจรรโลงศิลปะ ดังเช่นบทวิจารณ์ “บีเอสโอที่ธนาคารกรุงเทพ : ไขว้กันอีกแล้ว” และ “เยื่อไม้ : มิติใหม่ของเพลงสุนทราภรณ์”

11.3) การวิจารณ์ด้านบริบทนอกเหนือจากการชี้ในด้านดนตรีแล้ว บทวิจารณ์ยังมีส่วนช่วยต่อการวิเคราะห์และสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยภายในบางประการที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวที่อาจพิจารณาได้ต่อไปด้วยว่า ความสำเร็จนั้นๆเป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้นเฉพาะตัวดนตรีหรือฝ่ายศิลปินเองเท่านั้น หรือเป็นความสำเร็จในการสร้างประชาคมทางดนตรีเพียงอย่างเดียว โดยบทวิจารณ์เหล่านี้มักจะมีข้อสังเกตที่เรียกร้องให้ความสำเร็จที่เกิดขึ้นนั้น จะต้องมีความสมดุลย์และเป็นการพัฒนาร่วมกับทั้งฝ่ายศิลปินและมหาชน ดังเช่น “เทศกาลค้นหาวิญญาณ ของ อัลเฟรด ชนิตเก้” , “วงซิมโฟนีกรุงเทพกับวาทยากรคนใหม่ คนไข้พื้นแล้ว” ซึ่งบทวิจารณ์ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการวิจารณ์ตัวกลางในการบริหารจัดการพร้อมทั้งชี้ถึงข้อดี ข้อบกพร่องต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้น การวิพากษ์วิจารณ์ตัวกลางในฐานะบุคคลหรือองค์กรมีหน้าที่ต่อการจรรโลงศิลปะ ก็ปรากฏอยู่เช่นกัน แม้อาจจะไม่ชัดเจน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจารณ์ของไทยที่สามารถแผ่ขยายของการวิจารณ์ไว้ในการเล่นเรื่องต่างๆ ดังเช่น “วันสุดท้ายของสังคีตศาลา”

แนวทางในการศึกษาดนตรีและประสบการณ์ทางดนตรีนั้น นับได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นผลจากสื่อและเทคโนโลยีที่ที่อุปการะต่อสังคม แต่ขณะเดียวกันก็อาจเป็นผลเสียบางประการ จากการยึดแบบอย่างของการบันทึกเสียงมากเกินไป จนทำให้สูญเสียความสามารถในการใช้ความคิดและการสร้างสรรค์ของตัวเองนั้น บทวิจารณ์ก็ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของสื่อประเภทนี้ในหลายด้านที่อาจส่งผลกระทบต่อวงการดนตรีในอนาคต เช่น “การบันทึกเสียงเพลงคลาสสิก” และ การใช้กลยุทธ์ทางการตลาดหรือสร้างคามนิยมในตัวนักดนตรีต่างๆขึ้นมาจนกลายเป็น “ด้านมืด” ของธุรกิจทางดนตรีที่ส่งผลกับรสนิยม และกระแสนิยมทางดนตรีต่อสังคม ดังที่พบในบทวิจารณ์ “วันที่ดนตรีคลาสสิกถึงกาลอวสาน”

11.4) ด้านเทคนิคทางดนตรีนับว่าเป็นประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งในการวิจารณ์ดนตรี แม้ว่านักวิจารณ์ส่วนมากจะเรียกร้องให้ศิลปินก้าวออกมาให้พ้นจากระดับการแสดงออกทางเทคนิคเพื่อแสวงหาและแสดงถึงนัยทางความคิดที่แฝงอยู่ในบทเพลง แต่ก็มิมีบทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าการตีความทางดนตรีที่ต่างกันทำให้เกิดประเด็นที่เป็นเรื่องรสนิยมที่แสดงถึงอัตวิสัยจนยากกับการตัดสินและประเมินคุณค่า ซึ่งกรณีเช่นนี้ การพิจารณาถึงความสามารถทางเทคนิคย่อมเป็นทางเลือกสำหรับการลดข้อถกเถียงสำหรับการประเมินค่าได้อย่างดี เช่น “จอร์จ เซล” แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความเข้าใจในเทคนิคทางดนตรี ที่มีส่วนต่อการตัดสินคุณค่า ซึ่งบทวิจารณ์นี้เป็นการแสดงถึงประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติจริงของนักวิจารณ์ และความสามารถในการใช้ภาษาเพื่ออธิบายถึงศิลปะที่มีความเป็นนามธรรม เพื่อให้ผู้อ่านได้ร่วมรับรู้ในประสบการณ์นั้น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการทำงานวิจารณ์ที่นำศึกษาในการถ่ายทอดพลังทางปัญญา จาก

นักวิจารณ์ผู้สาธยาย เช่นเดียวกับ บทวิจารณ์ "บรมหัมมิมโฟนี หมายเลข 2" ที่เป็นการนำเสนอแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ ที่เชื่อว่าศิลปะเป็นสิ่งที่มีความหมายและคุณค่า นั้นไม่ขึ้นกับความสัมพันธ์กับโลกภายนอก โดยการวิเคราะห์ความสามารถทางภาษาและรูปแบบการเสนอที่สร้างความน่าสนใจได้มาก ประกอบกับความรู้ทางดนตรีของผู้เขียน ซึ่งแม้จะมีการใช้ศัพท์ทางดนตรีด้วย แต่ก็อยู่ในขอบเขตที่สามารถสื่อความกับผู้อ่านโดยรวมได้ ซึ่งนับได้ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นการเสริมให้บทวิจารณ์มีความน่าเชื่อถือ และสร้างกระแสสนับสนุนในการเสนอแนวคิดของผู้เขียนในระดับที่สูงขึ้นได้ ซึ่งพลังทางปัญญาต่อการวิจารณ์ในเรื่องเนื้อหาและเทคนิคทางดนตรีนั้น นับเป็นเรื่องที่ท้าทายนักวิจารณ์ซึ่งจะต้องใช้ความรู้ ความเข้าใจในทางดนตรีอย่างมาก ที่จะวิเคราะห์และชี้ให้เห็นถึงสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นให้ชัดเจน ดังปรากฏในสรณิพนธ์ของไทยบางบท เช่น "สังคีตภิรมย์ 15 ส.ค. 2521" ที่ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาและข้อสังเกตทางดนตรีอย่างตรงไปตรงมาที่ชัดเจน ซึ่งทำให้ผู้อ่านสามารถติดต่อได้ถึงปัจจัยอื่นๆที่ส่งผลต่อปรากฏการณ์นั้นๆต่อไปได้

11.5) คุณูปการของดนตรีและศิลปินที่มีต่อสังคมและมนุษย์ นอกเหนือจากคุณค่าทางดนตรี เป็นสิ่งที่นักวิจารณ์ให้ความสำคัญและยกย่อง โดยการใช้ความเห็นที่เชื่อมโยงกับแนวความคิดทางประวัติศาสตร์และบริบททางสังคมมาร่วมในการวิจารณ์ ย่อมสามารถสะท้อนให้เห็นคุณูปการของดนตรีที่มีต่อมนุษย์และสังคมที่อาจจะเห็นได้ชัดกว่าการกล่าวถึงความสำคัญในเชิงนามธรรม เช่นใน "คนเยอรมัน คนยิวและดนตรี" ที่ทัศนวิจารณ์ได้กระตุ้นให้ผู้อ่านหันกลับมาขบคิดพิจารณาถึงชาวยิวผู้เคราะห์ร้ายในอดีต และลูกหลานชาวยิวยุคใหม่ที่ไม่เคยพบประสบการณ์เช่นนี้ สมควรจะต้องด้านดนตรีของคีตกวีชาวเยอรมันหรือไม่เช่นเดียวกับ "ลาวแพน เพลงที่สะท้อนวิญญาณแห่งการต่อสู้ของประชาชน" ที่สะท้อนความคิดทางดนตรี ที่เกี่ยวกับชีวิต และเชื้อชาติ และแสดงให้เห็นถึงความอดทนเป็นแก่นแท้ของดนตรี ที่กระตุ้นให้สำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์และบทบาทต่อการจรรโลงคุณค่าของศิลปะและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์

11.6) บทวิจารณ์ดนตรีที่เชื่อมโยงจากเนื้อหาทางดนตรีสู่การวิจารณ์มนุษย์หรือชีวิต มีให้เห็นได้ชัดเจนโดยเฉพาะในงานวิจารณ์ตะวันตก จากความเข้าใจในกลไก เจื่อนไขทางดนตรีของบุคคลนำไปสู่การวิจารณ์ชีวิต เช่น "ยิดส์ซาค เฟอร์لمان" ที่แสดงให้เห็นคุณค่าของศิลปินที่ใช้ความสามารถและประสบการณ์ที่สะสมมาตลอดชีวิตในการสร้างสรรค์และจรรโลงศิลปะให้ผู้อื่นได้ชื่นชม โดยบทวิจารณ์นี้เริ่มจากการเล่าเรื่องที่น่าไปสู่การวิจารณ์ความสามารถของนักดนตรี และท้ายที่สุดนำไปสู่การวิจารณ์ชีวิตและมนุษย์ ซึ่งประเด็นเหล่านี้เกิดจากการเพ่งพินิจเนื้อหาทางดนตรี เช่นเดียวกับ "จากเกอส์ติน ดู เพร" โดยนักวิจารณ์ที่เป็นนักดนตรีด้วยกัน ที่นำผู้อ่านหลุดพ้นไปจากเสียงเทคนิคทางดนตรี ซึ่งเป็นรายละเอียดปลีกย่อย แต่ได้แสดงความเห็นเชิงเปรียบเทียบกับชีวิต และความคิดที่ลึกซึ้งกว่าปัจจัยทางรูปธรรมอย่างเดียว

การชื่นชมต่อภาพลักษณ์ของบุคคล และการให้ความสำคัญต่อรายละเอียดต่างๆในชีวิตของบุคคลนั้น ย่อมสะท้อนให้เกิดการครุ่นคิดบางประการจากชีวิตของบุคคลเช่นกัน โดยบทวิจารณ์ "Karajan : The Last Time ?" ซึ่งผู้เขียนสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของงานแสดง และบุคลิก

ภาพของวาทยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณด้านดนตรีในการทำงานของคารายาน ซึ่งท้ายที่สุดได้แสดงความรู้สึกที่มีต่อบุคคลนี้ในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ที่ไม่สามารถหนีจากความเป็นจริงในวัฏจักรแห่งชีวิตได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเพ่งพิศที่ปราศจากการถูกรอปรำด้วยภาพลักษณ์ภายนอกของบุคคล และแม้แต่ใน “เพชรน้ำงามในวงดนตรีไทย” ซึ่งผู้เขียนได้บรรยายถึงความประทับใจที่เกิดจากเหตุการณ์และบุคคล และแม้จะไม่วิเคราะห์ถึงปัจจัยในเรื่องราวอย่างละเอียด นอกจากการเล่าเรื่องก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปบางอย่างที่ส่งผลให้เกิดความชื่นชมนี้ได้ โดยอาศัยภาพลักษณ์ของบุคคลเป็นแนวทางแห่งการเรียนรู้ และกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดปัญญาจากพลังของงานวิจารณ์

11.7) สรรนิพนธ์บางบทได้สะท้อนให้เห็นบทบาทของนักวิจารณ์และความสัมพันธ์ของนักวิจารณ์กับนักดนตรีในแง่มุมต่างๆ ที่อาจจะเป็นไปได้ในด้านการเสริมสร้างการวิจารณ์ให้เข้มแข็ง รวมถึงเป็นการแสดงถึงกลไกที่จะควบคุมนักวิจารณ์และนักดนตรีด้วยสำนึกที่มีอยู่ในตัวเอง โดยใน “ทอศคานี และนักวิจารณ์ดนตรี” ได้แสดงทัศนะการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ ที่ใช้เหตุผลในหลายแง่มุม พร้อมกับยกตัวอย่างคำวิจารณ์ของนักวิจารณ์อื่นๆ มาหักล้างคำวิจารณ์ที่ทอมสันมีต่อการบรรเลงของทอศคานี ซึ่งคุณค่าของการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์นี้จะช่วยให้ผู้อ่านคิดและก้าวไปสู่การรับข้อเท็จจริงใหม่ๆ แม้เวลาจะผ่านพ้นไป และไม่มีหลักฐานบันทึกการแสดงนั้นไว้ก็ตาม และใน “เมนูฮินวิจารณ์นักวิจารณ์ดนตรี” ศิลปินได้เตือนให้นักวิจารณ์รับรู้ถึงเงื่อนไขในการแสดงที่ส่งผลกระทบต่อค่าประเมินค่า และในที่สุดได้แสดงความเห็นในฐานะศิลปินว่า ศิลปินย่อมมีสำนึกในเชิงวิจารณ์ในตัวเองพอที่จะประเมินและปรับปรุงตนเองได้นอกจากการวิจารณ์โดยบุคคลอื่นโดยการวิจารณ์ในลักษณะนี้อาจจะยังไม่ปรากฏเด่นชัดในการวิจารณ์ของไทย แต่ก็มิพบทวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นถึงจรรยาบรรณและน้ำใจของนักวิจารณ์ในการแสดงความรับผิดชอบต่อข้อผิดพลาดในการวินิจฉัยของคนที่เกิดขึ้น ดังใน “บีเอสไอที่ธนาคารกรุงเทพ : ใช้ขึ้นอีกแล้ว” และความใจกว้างของศิลปินที่คล้ายยอมรับและเชื่อเชิญให้นักวิจารณ์ได้ทำงานวิจารณ์ได้อย่างอิสระ แม้จะเคยมีชนบางประการทางวัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์แบบลายลักษณ์ในสังคมไทยเช่นใน “ไหว้ครู คุรุมนตรี ตราโมท” ซึ่งแสดงถึงทัศนะจากบุคคลที่ยอมรับในวัฒนธรรมการวิจารณ์ และคาดหวังต่อการสร้างสรรค์จรรโลงศิลปะที่เกิดจากงานวิจารณ์

11.8) จากสรรนิพนธ์ของดนตรีไทย “กว่าจะเป็นศิษย์ครูหลัก” หรือ “ชีวประวัติ จำเนียรศรีไทยพันธ์” เป็นการแสดงถึงแนวทางของการวิจารณ์ที่แฝงอยู่ในการเล่าเรื่อง หรือบันทึกส่วนตัวซึ่งแม้จะไม่กล่าวถึงนัยของการวิจารณ์อย่างชัดเจน แต่ก็สามารถให้ข้อมูลที่ผู้อ่านสามารถนำไปพิจารณาในแง่มุมต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจในปัญหาและข้อสังเกตตลอดจนเรียนรู้ถึงวิถีทางของศิลปินทางดนตรีไทยได้อย่างมีชีวิตชีวาไม่น้อยกว่าการวิจารณ์เชิงวิเคราะห์อย่างชัดเจน และจากนัยเหล่านี้ก็อาจกระตุ้นให้เกิดความคิดต่อไป ถึงแนวทางและคุณค่าของศิลปะและชีวิตที่ได้ถูกบันทึกจากการสังมประสบการณ์ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนที่สามารถวิจารณ์ชีวิตและสังคมของผู้บันทึกได้อย่างลึกซึ้ง

ทั้งนี้ สรรนิพนธ์ในสาขาสังคีตศิลป์อาจพบความหลากหลายในรูปแบบ เนื้อหา วิธีการ ที่เป็นแนวทางของการวิจารณ์บนพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกันไป แต่จากข้อสรุปที่เกิดขึ้นนี้อาจจะพอสะท้อนถึงพลังความคิดบางประการที่ก่อให้เกิดปัญญาในการชื่นชมศิลปะและชีวิตได้อย่างรอบคอบขึ้น ประกอบกับการใช้แนวคิดทางศาสนาและวัฒนธรรมในท่าทีของการวิจารณ์ ใน "นิเวศน์ กำแพงในดนตรีไทย" ก็อาจมีส่วนต่อการทำความเข้าใจ ในแนวคิดของศิลปะที่เกี่ยวกับรากฐานทางชีวิตและวัฒนธรรมไทยชัดเจนขึ้น และในขณะที่การศึกษาแนวคิดจากบทวิจารณ์ตะวันตก ก็อาจเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและสะท้อนให้เห็นความเป็นไปของวงการสังคีตศิลป์ของโลก ที่งานวิจารณ์เป็นการแสดงพลังทางปัญญาในสังคมร่วมสมัยได้

12. ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์

จากการวิจัยและการจัดทำสรุพนิตินัยที่ประกอบด้วยทั้ง-ไทยและตะวันตกนั้น พบว่า ไม่มีการยึดรูปแบบของการวิจารณ์ที่ตายตัว นอกจากนี้ภูมิหลังของนักวิจารณ์ก็มีได้เป็นเงื่อนไข และข้อจำกัดต่อการวิจารณ์เช่นกัน ซึ่งความหลากหลายของสรุพนิตินัยนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงแนวทางในการวิจารณ์ที่พึงกระทำได้อย่างกว้างขวาง อันพอจะสรุปเป็นหลักการในการวิจารณ์ได้ คือ

1. ไม่ว่าการวิจารณ์จะมุ่งเน้นการวิเคราะห์เนื้อหาของผลงานในด้านลึก หรือการเชื่อมโยงบริบทต่าง ๆ ในวงกว้าง ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่เสนอทิศทางที่ควรเป็น และแนวทางในการพัฒนา ที่นอกเหนือไปจากการแสดงความชื่นชม หรือข้อสังเกตถึงความบกพร่องที่เกิดขึ้น
2. การวิจารณ์อย่างเป็นสาธารณะนั้น ควรคำนึงถึงผู้รับ (ผู้อ่าน) ที่มีความหลากหลาย ทั้งความสนใจและภูมิหลัง โดยที่การวิจารณ์คงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการบรรยายพื้นฐานแนวคิดบางประการของการแสดง หรือแนวคิดของผู้วิจารณ์เอง อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์ในประเด็นที่เกิดขึ้นในการแสดงต่อไป
3. การวิจารณ์อาจเริ่มต้นที่ความรู้สึกของผู้วิจารณ์เอง แต่ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องวิเคราะห์ความรู้สึกของตนที่มีต่อปรากฏการณ์นั้นอย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยอาจเชื่อมโยงประสบการณ์ดังกล่าวกับบริบท หรือประสบการณ์ที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ
4. งานวิจารณ์ที่สามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเรื่องการเชื่อมโยงศิลปะที่ข้ามพรมแดนของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมในสังคมนั้น ผู้วิจารณ์เองควรจะมี ความเข้าใจในเรื่องบริบททางวัฒนธรรมและสังคมที่เป็นเงื่อนไขในการสร้างสรรค์และแสดงออก ซึ่งอาจช่วยให้การประเมินคุณค่ามีความเที่ยงตรงมากขึ้น และอาจช่วยให้เห็นถึงปัญหาของการสร้างสรรค์ในแต่ละสังคม หรือความเป็นสากลของศิลปะในแง่มุมต่าง ๆ ได้ชัดเจนขึ้น
5. บทสรุป หรือ การประเมินค่า ในการวิจารณ์นั้น อาจไม่จำเป็นต้องตัดสินผลการแสดง แต่สามารถจะก้าวข้ามไปยังคุณูปการของดนตรีที่มีต่อชีวิตและสังคม ซึ่งจะ

แสดงถึงการวิจารณ์บริบทของสังคม ที่ส่งผลต่อดนตรีได้เช่นกัน ทั้งนี้เป็นเรื่องของความลุ่มลึกในการวิเคราะห์ของผู้วิจารณ์ที่พึงจะสามารถเชื่อมโยง จากเนื้อหาของดนตรีสู่การวิจารณ์ชีวิตและสังคม ดังปรากฏในบทสรณิพนธ์หลายบท ดังที่ได้วิเคราะห์แล้วในข้อ 11.5 และ 11.6

6. สารและเนื้อหาทางดนตรี เป็นสิ่งสำคัญต่อการชื่นชมและการวิจารณ์ ที่ผู้รับจำเป็น ต้องมีความเข้าใจในวิธีการสร้างสรรค์ ที่มีพัฒนาต่าง ๆ กัน ทั้งในแนวคิดเฉพาะบุคคลและของยุคสมัย ที่นอกจากผู้วิจารณ์จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจในความหลากหลายและพัฒนาการที่เกิดขึ้น สิ่งสำคัญ คือ การแสดงความคิดเห็นที่จะชี้แนวทางใดๆ ที่อาจส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงควรตั้งอยู่บนความเป็นจริงของแนวคิดนั้นๆ โดยที่ความเปลี่ยนแปลงหรือแนวทางใหม่ที่จะเกิดขึ้น จะต้องรักษาคุณค่าที่แท้จริงของศิลปะนั้นให้ได้ มิใช่การใช้ให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามกระแสของยุคสมัยเพียงประการเดียว ดังเช่น บทวิจารณ์ของศิลปะการแสดงของไทยหลายบท ที่ชี้ถึงความไม่สอดคล้องกับยุคสมัย โดยมีได้วิเคราะห์ถึงแก่นแท้ของการแสดงบางประการอยู่ภายใน ซึ่งเป็นสาระสำคัญที่อยู่นอกเหนือเงื่อนไขของการตอบสนองกับสังคมหรือยุคสมัย ซึ่งผู้วิจารณ์ควรจะต้องชี้ให้เห็นถึงคุณค่า หรือ สารของความคิด ประการเหล่านั้นด้วย
7. ในยุคสมัยที่มีการผสมผสานแนวคิดในต่างวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน และการสร้างสรรค์ทางดนตรีในเชิงผสมผสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสาขาอื่น นักวิจารณ์ดนตรีในแนวทางเช่นนี้ จึงควรมีความเข้าใจในศิลปะสาขาอื่น เพื่อส่องทางให้กับการวิจารณ์ดนตรีด้วยเช่นกัน

13. ประเด็นที่ควรวิจัยต่อไป

13.1 การบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมในประเทศไทย : ทางอยู่รอดของผู้สร้างสรรค์และความเติบโตของวัฒนธรรมการวิจารณ์

13.2 สุนทรียภาพในงานสร้างสรรค์แบบไทย : ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะไทยต่างสาขา